

ГЛОБАЛНАТА КРИЗА И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ТРУДОВИТЕ ПАЗАРИ

Лалко Дулевски*

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Свидетели сме на глобална по своя характер криза и на произтичащите от нея предизвикателства пред бъдещето на финансовите, икономическите и социалните системи. Проблемите във финансовия сектор оказаха своето отражение върху чувствителното ограничаване на кредитите за реалната икономика и на инвестициите в нея, което доведе до намаляване на производството и заетостта, с формиращи се тенденции на рецесия в много страни по света. Все повече кризата придобива международен характер предвид обвързаността на отделните икономики и глобализацията на световната търговия.

Първоначално основните действия на отделните правителства се насочиха предимно към финансовия и банковия сектор, а след това към икономическия сектор и социалните системи.

В тази връзка особено внимание заслужават последиците за трудовия пазар в резултат на финансовата и икономическата криза. Независимо, че негативните тенденции на трудовите пазари се проявиха няколко тримесечия след появата на такива на финансовите пазари и в реалната икономика, анализът на предходни кризи показва, че възстановяването на трудовите пазари е един по-продължителен процес и в някои случаи изисква период от 3-4 години след началото на икономическото възстановяване. Едни от обясненията за това са очертаващото се нарастване на продължителната безработица и свързаната с нея дисквалификация на работната сила, очакванията за нови миграционни движения и нарастването на дела на сивия сектор. Затова все повече се увеличава интересът към проблемите на трудовите пазари, състоянието на които се явява и решаваща предпоставка за бъдещото възстановяване на световната икономика.

В студията са представени някои основни предизвикателства пред трудовите пазари, произтичащи от развитието и отражението на глобалната криза. Отделено е също внимание на основните видове мерки, които до този момент са планирани или предприети от национални правителства или в отделни групи страни. Специален интерес представляват проблемите на трудовите пазари в Европейския съюз, както и основните антикризисни мерки в страните членки. На тази база са изведени и някои основни предизвикателства пред трудовия пазар в България.

* Лалко Дулевски е доктор по икономика, доцент и ръководител катедра "Човешки ресурси и социална защита" в УНСС; тел.: 81-95-310, e-mail: dulevski@mail.bg

2. ГЛОБАЛНАТА КРИЗА И ДЕЙСТВИЯТА НА ПРАВИТЕЛСТВАТА ЗА НАМАЛЯВАНЕ НА НЕЙНИТЕ НЕГАТИВНИ ЕФЕКТИ

Започналата през втората половина на 2007 година в САЩ криза на финансовите пазари постепенно придоби системен характер. Първоначално възникнала като криза на т.нар. събпрайм кредити и ипотечни пазари, много бързо тя се прехвърли към реалната икономика и днес сме свидетели на нейните негативни отражения върху трудовите пазари. Понастоящем нейното отражение върху световната икономика е толкова голямо, че с основание тази криза се определя като най-съществената след световната рецесия от 1929 – 1933 година. Днес дори и най-развитите страни навлязоха в рецесия и отчитат вече сериозните социални последици и негативните тенденции на своите трудови пазари.

Едни от първите основни мерки, които се предприеха в редица страни, бяха насочени към стабилизиране на финансовите пазари и към опитите за създаване на ликвидност на кредитните пазари. С цел да стимулират своите икономики много страни обявиха редица фискални пакети, свързани с намаление на някои основни данъци, в т.ч. данъците и облаганията на труда. Независимо от това все още не са налице убедителни индикатори за достатъчно трайни и позитивни резултати от предприетите мерки. Спешните действия на редица правителства за спасяване на банковия сектор все още не водят до възстановяване на банковите кредити с цел стимулиране на реалната икономика.

Дълбочината и мащабът на развиващата се глобална криза изведоха на преден план необходимостта от много по-голяма международна координация в действията както на отделните правителства, така и на отделните групи страни в зависимост от степента на тяхното развитие. Затова през ноември 2008 г. на среща на страните от Г-20 бяха обявени действия и бе подчертана значимостта на координацията на макроикономическите политики за намаляването на глобалните дисбаланси. Изхождайки от подобно разбиране, през 2008 г. Европейският съвет прие План за европейско икономическо възстановяване на стойност от 200 млрд евро, чиято цел е да се подкрепи търсенето чрез общи фискални стимулиращи действия, както и оказването на временна подкрепа на безработните по отношение на плащанията и развитието на обезщетенията за безработица. Този план също предвижда намаляване на данъци и социални осигуровки, както и мерки, насочени към малките предприятия. Международният валутен фонд предостави значителна финансова помощ на редица страни с нарастващи дефицити и бързо влошаващи се капиталови потоци. С цел стабилизиране на финансовите и икономическите системи МВФ предостави значителни заеми на правителствата на Беларус, Унгария, Исландия, Пакистан, Украйна и др. Латвия постигна споразумение с МВФ за осигуряване на необходимо финансиране при временни бюджетни дефицити.

Свидетели сме и на много активни действия на националните правителства за подкрепа на финансовите системи на отделните страни. Тези действия са продиктувани от нарастващите казуси – следствие от развитието на кризата в нейните национални измерения. Например САЩ и някои страни от Европейския съюз осигуриха пряка подкрепа за отделни банки, които изпаднаха във финансови затрудне-

ния. Въпреки това кредитните пазари остават все още като че ли замразени и неотговарящи на потребностите и нуждите на реалната икономика. Повечето от тези страни увеличиха гаранциите по депозитите в банки, като приложиха и други инструменти за допълнително гарантиране на стабилността на финансовия сектор.

Независимо от безспорните усилия в международен аспект за стабилизиране на глобалната финансова система, развитието на банковия сектор формира все още големи предизвикателства пред приложените и следващите възможни мерки. Особено сериозни са дебатите за и против национализацията на банки, както и за нарастващата роля на публично-частното партньорство и възможностите за неговото приложение в този сектор.

Същевременно много страни, особено от Европейския съюз, предприеха значителни стъпки за по-силен държавен контрол в банковия сектор. Безспорни са усилията на централните банки за предприемане на действия с цел преодоляване на предизвикателствата на глобалните финансови пазари чрез осигуряване на ликвидност и облекчаване на редица монетарни условия. Действията на Федералния резерв на САЩ, на Европейската централна банка, на централните банки на Англия и Япония са пример за такава политика, при която, наред с пряко предоставяне на заеми на търговски банки, са налице и значителни интервенции за рязко намаляване на основния лихвен процент. Независимо от тези безспорни усилия, все още не се забелязват подобрения в глобалната икономическа активност и затова правителствата насочиха своето внимание към следващи пакети от фискални мерки. В тази връзка като че ли се постига необходимото съгласие за предлагане на по-агресивни фискални мерки, отнасящи се до намалението на данъци и увеличаването на публичните разходи с цел стимулиране на вътрешното търсене [15]. В резултат на това редица страни обявиха и прилагат големи пакети от фискални мерки през 2009 година. Например Китай предвижда за тези цели да се задели 13 % от brutния вътрешен продукт на страната, докато за Саудитска Арабия този процент е 11,3. Съществен е делът на разходите по тези мерки в Малайзия (7,9 %), САЩ (5,6%) и др. Средно обаче за 32 страни (включително всички страни от Г-20) средствата за фискални мерки са 1,4 % от БВП. [15].

Различия са налице както в размера на фискалните мерки, така и по отношение на видовете мерки, които отделните страни прилагат на национално ниво. Най-общият анализ показва, че около една трета от средствата в пакетите за стимулиране на икономиката са насочени към инфраструктурни проекти. Тези проекти са част от обявените публични програми от отделните страни, които имат за цел създаване на работни места и стимулиране на дългосрочен растеж. Към тези публични програми се включват и инвестициите за енергийна ефективност, както и други подобни инвестиции [15].

Вторият вид мерки са насочени към намаляване на подоходния данък, данък добавена стойност и др. Тези мерки представляват малко над една пета от общия пакет от стимули за възстановяване на икономиките.

Друг вид мерки от пакетите за стимулиране на икономическото развитие са директните трансфери към домакинствата с най-ниски доходи и мерките по заетостта, които представляват съответно около 9 % и около 2 % от предвидените общи сред-

ства за фискални мерки. Трансферите към лицата с ниски доходи включват както парични плащания, така и плащания на обезщетения за безработица. Мерките по заетостта обикновено се свързват с нарастване на броя на центровете за обучение и на услугите за търсене и предоставяне на работа. Създаването на нови работни места в повечето случаи попада в първата група мерки, насочени към инфраструктурните проекти.

Това са най-общи оценки на фискалните мерки, които дават една приблизителна представа за разработените пакети за стимулиране на икономиката в около 40 страни по света на базата на подадена от тях информация [9], [15].

Същевременно тези пакети от мерки могат да бъдат диференцирани в зависимост от три основни цели или области: нарастване на разходите за публични стоки и услуги; осигуряване на фискални стимули за потребителите (например намаление на индивидуалните подоходни данъци и осигуровки) и фискални стимули, насочени към фирмите (намаляване на корпоративния данък).

Разходите за публични стоки и услуги са включени в повечето от половината известни национални пакети за стимулиране на икономиката. Инфраструктурните проекти са насочени към строеж и ремонт на пътища, мостове, железопътни линии, газопроводи и др., като типични примери са Китай, Германия, Саудитска Арабия и други страни. Част от тези пакети са предвидените проекти за енергийна ефективност, с особен акцент в САЩ, Япония, Китай, Португалия и др. В някои от обявените мерки се предвиждат публични разходи за изграждане на жилища за бедни семейства и домакинства (Китай, Тайланд и др.). Трябва да се отбележи и значителното място, което се отделя в някои страни на нарастването на разходите за строеж на училища и болници като част от програмите за развитие на селските райони (Китай, Саудитска Арабия и др.).

Някои страни пък включиха във фискалните мерки за стимулиране на потребителите възможността за намаляване на подоходния данък и данък добавена стойност с цел стимулиране на потребителските разходи (САЩ, Англия, Испания, Русия, Нова Зеландия и др.). В отделни страни намалението на данъците е насочено към стимулиране на търсенето в определени сектори, например към автомобилната промишленост – Бразилия, Германия и др. Други елементи на фискалните пакети за потребителите стимулират чрез субсидии и данъчни облекчения повишаването на енергийната ефективност в жилищата, като например в САЩ, Мексико, Италия, Австралия и т.н. В повечето страни също са обявени мерки за нарастване на социалните трансфери към бедните и ниско доходните домакинства под формата на различни плащания и програми за социално подпомагане.

Фискалните стимули за големите фирми намират израз най-вече в приетите пакети от мерки за подпомагане на финансовия сектор и сектора на автомобилната промишленост. Налице са и редица мерки, насочени към малките и средните предприятия. Освен търсене на възможности за осигуряване на допълнителни кредити, очакванията за преки стимули за малките и средните предприятия са насочени към публичните инвестиции за инфраструктура и строителство, които най-вероятно ще се реализират от такъв тип предприятия.

Както отбелязахме, последната част от подобни пакети от фискални мерки са

насочени към пряко подпомагане на заетостта и социалната защита. В редица страни се наблюдава нарастване на обезщетенията за безработица и в някои случаи – на продължителността на тяхното изплащане. Специално внимание се отделя на най-засегнатите и дискриминирани групи на пазара на труда. Налице е стремежът на много правителства чрез специфични фискални мерки да стимулират намалението на работните часове с цел задържане на заетите в отделните фирми през периода на кризата. Отделни страни обявиха и мерки за стимулиране на заетостта чрез предоставяне на съответни преки субсидии. Например Англия осигурява субсидии за работодателите, които наемат безработни лица с повече от шест месеца престой в този статут, като подобни стимули за наемане се прилагат и в САЩ, Холандия, Австралия, Китай, Франция, Германия и др. Увеличават се и средствата за програми за обучение и то особено за освободените по време на кризата работници.

Същевременно прави впечатление, че много малко страни са обявили като цел прякото създаване на работни места. Независимо от това, такава мярка е обявена в САЩ, Испания, Унгария, Франция, Индонезия и др.

Представеният анализ показва определената активност на водещите страни в световната икономика за предприемане на действия във връзка с преодоляване на последиците от глобалната криза. Очевидно е, че като цяло тези действия са насочени към разработването и приемането на фискални и финансови пакети от мерки, които намират специфично проявление в отделните страни. Прави впечатление обаче много по-големият обем на средствата във финансовите пакети, спрямо тези за фискални мерки. Например в Англия средствата във финансовите пакети през 2008 г. са около 29 % от БВП, докато тези за фискални мерки са 1,3 %. Аналогично в Германия финансовите пакети ангажират около 20 % от БВП, в Испания – около 14,3 %, докато средствата за фискалните пакети са съответно 2,8 % и 0,8 % от БВП в тези две страни. В САЩ относителният дял на средствата за фискални и финансови пакети спрямо БВП е почти равен и е в границите от 5,1 до 5,6 %.

Независимо от общите характеристики и тенденции на предприетите мерки, все още остават много открити въпроси от гледна точка на техния ефект върху реалната икономика и очакваните резултати. Остава открит и въпросът за времевия хоризонт на приложение на пакетите за стимулиране на икономиката. Ако за някои страни като Англия, Германия и Китай времевият хоризонт е 2009 – 2010 година, за повечето страни такава информация не е налице.

Безспорно динамиката и изключителната сложност на развитието на настоящата криза наложила най-напред приемането на много сериозни финансови пакети от мерки с цел спасяване и подпомагане на банковия и финансовия сектор. За редица страни това бе изключително спешна и съществена интервенция, тъй като динамиката на кризата именно в банковия и финансовия сектор поставяше под заплаха бъдещото състояние на икономиката и въобще доверието на хората в механизмите на пазарното регулиране. Развитието на кризата в реалния сектор изведе на дневен ред нови предизвикателства, което наложи спешното приемане и на съответните стимулиращи пакети, включващи мерки от фискален характер. Днес все повече е налице необходимостта от по-нататъшно интегриране и обвързване на мерките по

двата основни пакета с цел постигане на мултиплициращи ефекти на взаимосвързаните финансови пазари, реалната икономика и трудовия пазар.

Въобще пред световната икономика предстоят все още много въпросителни във връзка с адекватните действия и политики в условията на глобалната криза. Нуждата от по-ясна и ефективна координация както между отделните мерки, така и между действията на отделните национални правителства обуславя все повече необходимостта от своевременни оценки на досегашните резултати и бъдещите възможни ефективни политики. Трябва разбира се да се отчитат и ограничените възможности на бюджетната подкрепа и финансиране във връзка с достигането в редица страни на високи нива на бюджетни дефицити.

3. ГЛОБАЛНАТА КРИЗА И СЪСТОЯНИЕТО НА ТРУДОВИТЕ ПАЗАРИ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И БЪЛГАРИЯ

3.1. Отражението на глобалната криза върху трудовите пазари в Европейския съюз

Глобалната криза оказва своето отражение и върху страните от ЕС. От края на четвъртото тримесечие на 2008 г. европейската икономика навлезе в рецесия, която официално бе обявена като резултат от намаляването на БВП през две последователни тримесечия. Силно отражение върху това намаление оказаха свиването на капиталовите разходи и намаленият експорт общо за Евросъюза. Продължава спадът на произведената продукция в индустрията, което се отразява най-съществено върху намаляващите темпове на растежа. Най-силно намаление в произведената продукция се наблюдава в преработващата промишленост и особено в производството на стоки с капиталово предназначение. В края на първото тримесечие на 2009 г. се забелязва по-малък спад на производството на стоки за потребление, както и на производството на енергия. Затова като цяло негативните тенденции в индустриалната продукция продължават да бъдат най-рисковият фактор за икономическото развитие на Европа. Ограничените условия за кредитиране оказаха своето отражение върху намалението на вътрешното и външното търсене. От март 2008 г. индустриалното производство в Европа е намаляло с 18,5 %, макар че през последните месеци се забелязват по-ниски темпове на това намаление.

Друг сектор със съществено съкращаване на производството е строителството. След много силния спад в този сектор през м. септември м.г., в началото на 2009 г. се забелязва известно възстановяване спрямо предходния период. Подобна тенденция е налице и при търговията на дребно. След индикираното съществено намаление от септември 2008 г., оборотът в търговията на дребно през януари 2009 г. нараства с 0,9 % спрямо предходния месец.

Може да се направи изводът, че към края на първото тримесечие на 2009 г. основният спад в икономиката на Европа е резултат от по-нататъшното намаление в секторите на индустрията и услугите, докато в търговията на дребно, строителството и финансовия сектор се наблюдава забавяне на негативните тенденции.

Независимо от това, фирмите продължават да обявяват значително намаление на

работните места в няколко сектора, като едновременно спадат и очакванията за създаване на нови работни места и заетост.

Като цяло средноевропейското равнище на безработица все още изпитва по-слабо негативно влияние от икономическата криза спрямо това в САЩ. Например през април равнището на безработица в ЕС нарасна с 1,8 % в сравнение със същия месец на 2008 г., докато в САЩ това увеличение е 3,9 %. Общо безработицата в ЕС се повиши с около 556 хил. души през април, като достигна до 8,6 % и за първи път във всички страни членки равнището на безработица е по-високо в сравнение с април 2008 г. С изключение на Австрия (където безработицата намалява спрямо март), всички останали страни от ЕС отчитат повишение в равнището си на безработица през април, като най-съществено е увеличението (1,3-1,6 %) в Балтийските страни (Естония, Латвия и Литва).

Формиращите се тенденции на европейския трудов пазар очертават възникващите предизвикателства във връзка със заетостта и безработицата на определени контингенти от работната сила. Анализите показват, че най-силно засегнати от продължаваща криза са младите хора, както и мъжете спрямо жените. Основна причина за по-високата численост на безработните мъже са проблемите в сектори с преобладаваща мъжка заетост като строителството, транспорта, металургията и др. През април 2009 г. за първи път равнището на безработица сред мъжете превишава това сред жените. Най-чувствително икономическата криза се отразява върху намалената заетост и нарастването на равнището на безработица при младежите. Равнището на младежка безработица нараства от април 2008 г. и особено чувствително то се повишава от края на септември 2008 г. Тази тенденция продължава и в началото на 2009 г., като през април равнището на младежката безработица достига 18,7 % за Европейския съюз. И при най-младите контингенти е характерно по-високо нарастване на безработицата при мъжкото население спрямо жените от тези възрастови групи.

По-слабото влияние на икономическата криза върху трудовия пазар в Европа спрямо този в САЩ може да се обясни с по-широкото използване на различни мерки за създаване на допълнителна гъвкавост на заетостта в европейските фирми. Например през последните 2-3 тримесечия в ЕС много по-широко приложение намират гъвкави форми на заетост като намалено работно време, почасова работа и др., които оказват по-силно влияние върху намалението на работните часове спрямо съответното намаление на заетата работна сила. Същевременно трябва да се отчете, че е налице определен интервал от време (около две-три тримесечия), през който развитието на икономическата криза започва да оказва по-силно отражение върху състоянието на трудовите пазари.

Определено предизвикателство пред европейските трудови пазари е по-нататъшното намаление на свободните работни места. Според отделни изследвания [11] намеренията за наемане на нови работници и служители в ЕС през второто тримесечие на 2009 г. продължават да намаляват. Намаляващата тенденция на търсенето на труд се потвърждава и от официалните статистически източници. Например данните от наблюдението на свободните работни места в Англия показват, че през трите месеца от февруари до април 2009 г. свободните работни места намаляват с

10 % и с около 1/3 за годината, като най-съществено е намалението в строителството (57 % намаление за годината), производството (56 % намаление за годината), финансите и бизнес услугите (45 % намаление за годината). Същевременно данните на Федералната служба на Германия показват, че търсенето на труд в тази страна е намаляло под равнището на пролетта на 2006 година. Независимо от това в Германия броят на свободните работни места все още е сравнително висок и е около 490 хиляди.

С оглед подпомагане на страните членки в борбата им с високата безработица и подготовката на техните трудови пазари за възстановяване, Европейската комисия изготви съобщение, озаглавено “Споделена отговорност за заетост” (A Shared Commitment for Employment) [1], което предлага фокусиране върху следните три приоритета: (1) поддържане на заетостта, създаване на нови работни места и повишаване на мобилността, (2) повишаване на уменията и съответствие между търсенето и предлагането на труд, и (3) повишаване на достъпа до заетост.

Очевидно глобалната криза оказва силно отражение върху състоянието на европейските икономики през третото и особено през четвъртото тримесечие на 2008 година. Това даде своето отражение върху състоянието на трудовите пазари в Европа, като по-ясните последици се наблюдават към края на 2008 година и началото на 2009 година. Безспорно предстоят нови предизвикателства, които в голямата си степен са предопределени от бъдещото развитие на финансовия и икономическия сектори в страните от ЕС.

3.2. Използване на кривата на Бевъридж при оценката на влиянието на глобалната криза върху трудовите пазари в някои страни-членки на Европейския съюз

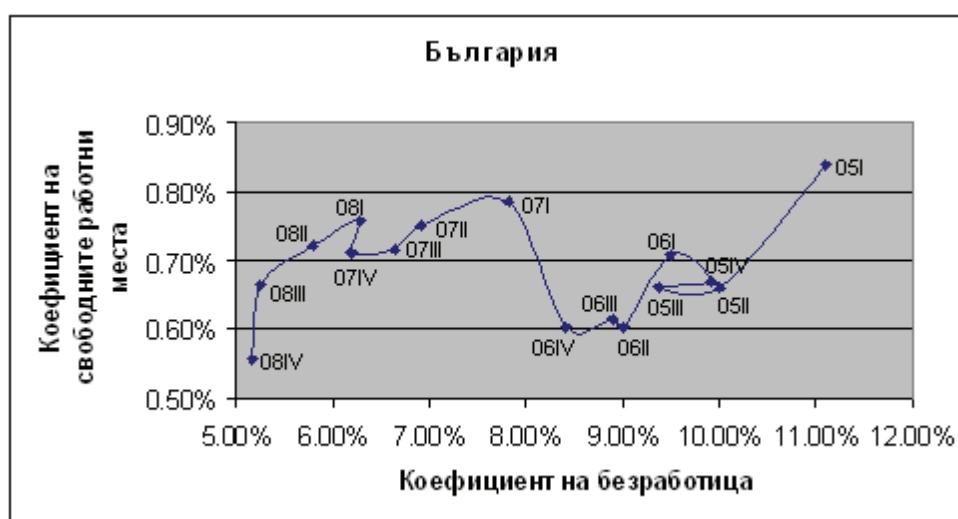
Свидетели сме на нарастващ брой изследвания и коментарии за развитието на глобалната криза и нейното отражение върху икономиката и трудовите пазари. За целите на нашето изследване особен интерес представляват оценките за влиянието на икономическата криза върху състоянието на трудовите пазари. Кризата в икономиката на отделните страни членки безспорно води до съкращения на заети, както и до нарастване на безработицата. Намаленото търсене на труд намира пряк израз в изменението на свободните и заетите работни места, докато предлагането на труд се характеризира чрез тенденциите в числеността на заетите и безработни лица. Между търсенето и предлагането (като двете основни страни на пазара на труда) са налице определени връзки и зависимости, които намират специфично проявление в отделните страни-членки на ЕС. Освен това, страните се различават и от гледна точка на времевия период, през който кризата в реалната икономика намери негативно отражение във формиращото се намаление на търсенето на труд и нарастването на безработицата.

Затова, според нас, още по-сериозно внимание заслужават изследванията на специфичните национални проекции на безспорната икономическа връзка между изменението на равнището на структурата на работните места, от една страна, и наблюдаваните промени в равнището на безработица, от друга страна. За тази цел

ще използваме един достатъчно популярен методически инструментариум, известен като функцията или кривата на Бевъридж, чрез който извършваме съответните оценки.

По същество представените по-нататък оценки изразяват връзката между коефициента на безработица и коефициента на свободните работни места през разглеждания период от време [2], [14]. В случая ще използваме извършените оценки за допълнителен анализ на влиянието на кризата върху трудовите пазари в някои страни-членки на ЕС и формирането на някои най-общи изводи.

Фигура 1

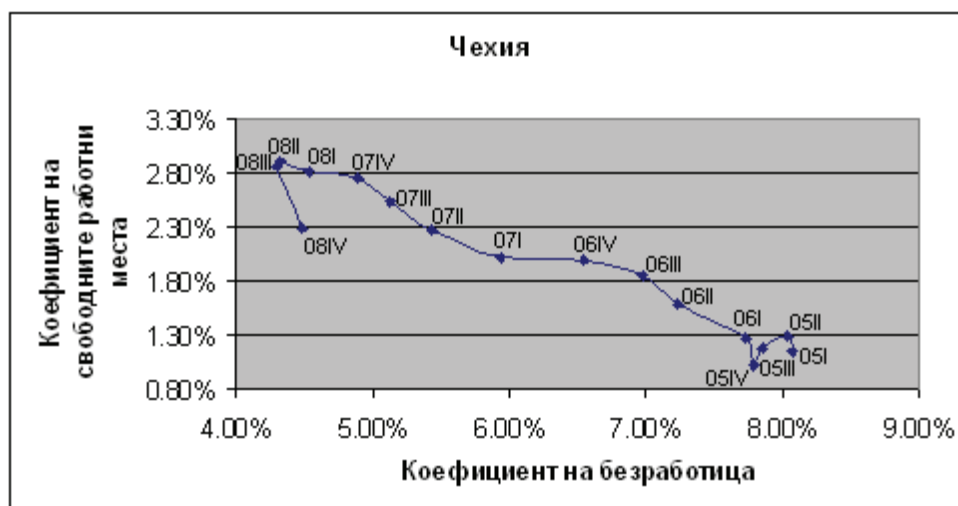
На фиг. 1 представяме оценката на кривата на Бевъридж за България. Оценките са извършени на база на съответно тримесечие от началото на 2005 до края на 2008 година. През първото тримесечие на 2005 година трудовият пазар в България се характеризира със сравнително високо равнище на безработица и същевременно висок коефициент на свободни работни места. Макар и с определени флукутации, по-нататък тенденцията показва намаляване на безработицата, което е съчетано и с намаление на коефициента на свободните работни места до края на 2006 година. От този момент до края на второто полугодие на 2008 година тенденцията на развитие на пазара на труда на база на използвания тук показател е много позитивна, тъй като постоянното намаляване на безработицата е съпътствано с нарастване и след това поддържане на едно сравнително високо ниво на коефициент на свободни работни места, т.е. на търсене на труд. От началото на второто полугодие на 2008 г. обаче позитивната тенденция в развитието на коефициента на безработица все още продължава, но е очевиден спадът на коефициента на свободните работни места.

Информацията показва по определен начин състоянието и развитието на трудовите пазари като резултат от изменящото се агрегирано търсене и предлагане на труд. Същевременно ако коефициентът на безработица е един от основните инди-

катори за състоянието на пазара на труда, то коефициентът на свободните работни места в определена степен изразява състоянието на икономиката, както и интереса на бизнеса да създава нови или пък да закрива работни места.

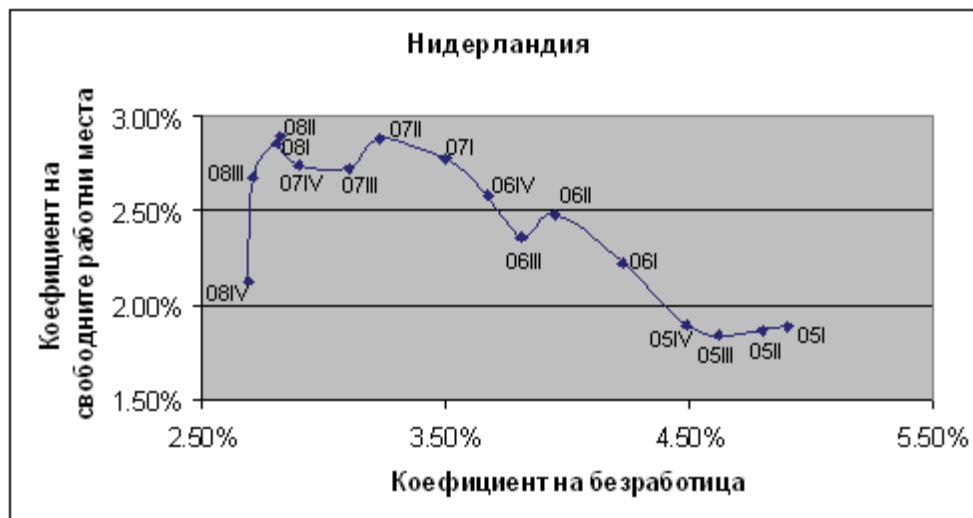
Очевидно е, че от втората половина на 2008 г в България започват да се проявяват определени първоначални тенденции на икономически проблеми, свидетелство за което е тенденцията на определено намаление на коефициента на свободните работни места. Все още обаче в края на 2008 г. не можем да констатираме начална криза на трудовия пазар, докато в икономиката се забелязват първите сигнали. Може с известно основание да се направи изводът, че през последните месеци на 2008 година в България вече са налице симптоми на икономическата криза, но нейното отражение върху състоянието на трудовия пазар все още не се наблюдава до края на същата година. В случая извършваме съвсем общ и кратък анализ, за да покажем как оценките по Бевъридж могат да се използват като допълнителна информация за състоянието на икономиката и на трудовия пазар в една страна. В тази връзка ще преведем два типични примера в ЕС с по няколко страни членки.

Фигура 2

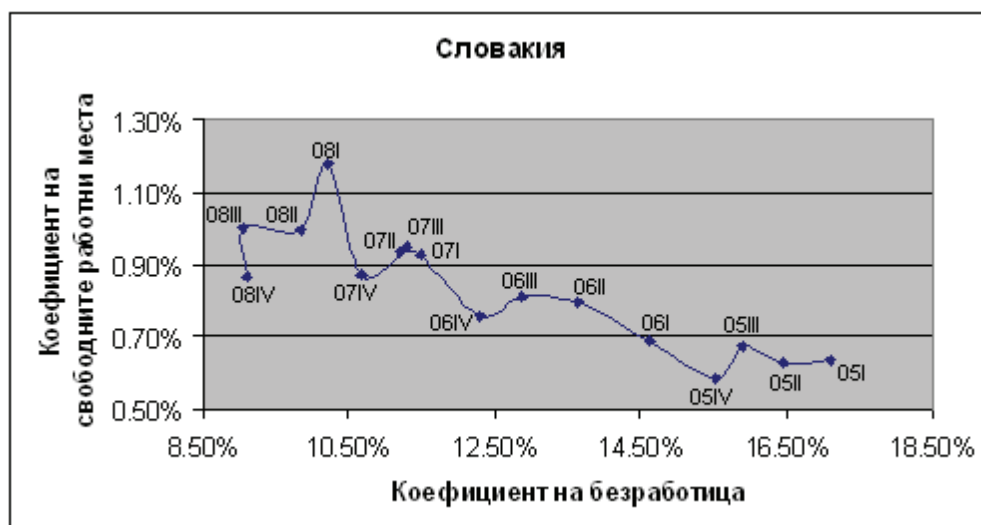

На фиг. 2, 3, 4 и 5 представяме оценките за няколко страни със сходни тенденции с България, при които – особено през последното тримесечие на 2008 г., се наблюдава вече развитието на икономическата криза. Много интересна е тенденцията в Чехия. До третото тримесечие на 2008 г. е налице едно изключително позитивно и плавно развитие на икономиката и пазара на труда. Както вече посочихме, за нас индикатор за развитие на икономиката в случая е коефициентът на свободните работни места, който характеризира търсенето на труд. През четвъртото тримесечие на 2008 г. обаче тенденцията се изменя в обратна посока и се проявява като едновременно намаление на коефициента на свободните работни места и коефициента за безработица.

Фигура 3

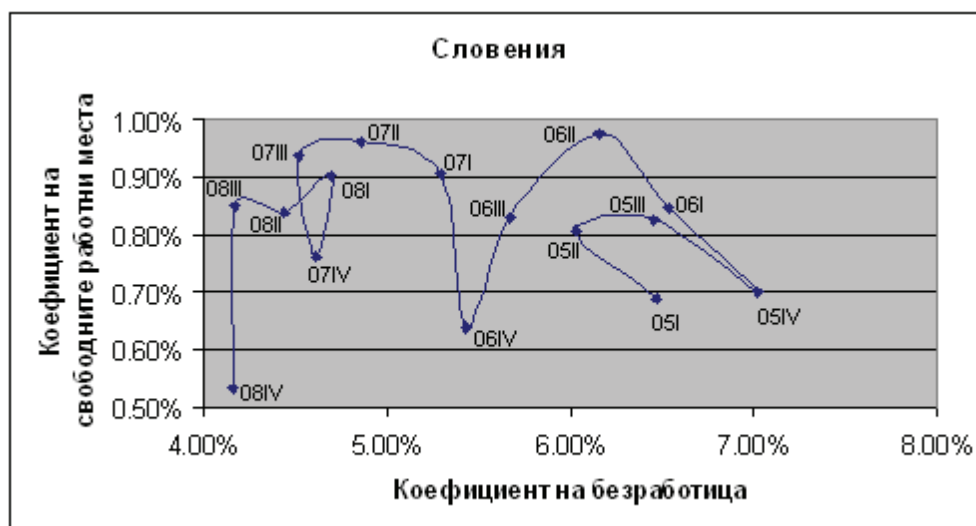

Фигура 4

Друг характерен пример е Холандия. Позитивната тенденция в развитието на икономиката и пазара на труда с постигане на изключително ниски коефициенти на безработица и високите такива на свободните работни места е налице до края на първото полугодие на 2008 година. На базата на нашата информация можем да направим извода за възникването на първите – най-вероятно сериозни, проблеми в икономиката на тази страна, които до края на годината все още не дават отражение върху пазара на труда, разглеждан чрез коефициента на безработица.

Фигура 5

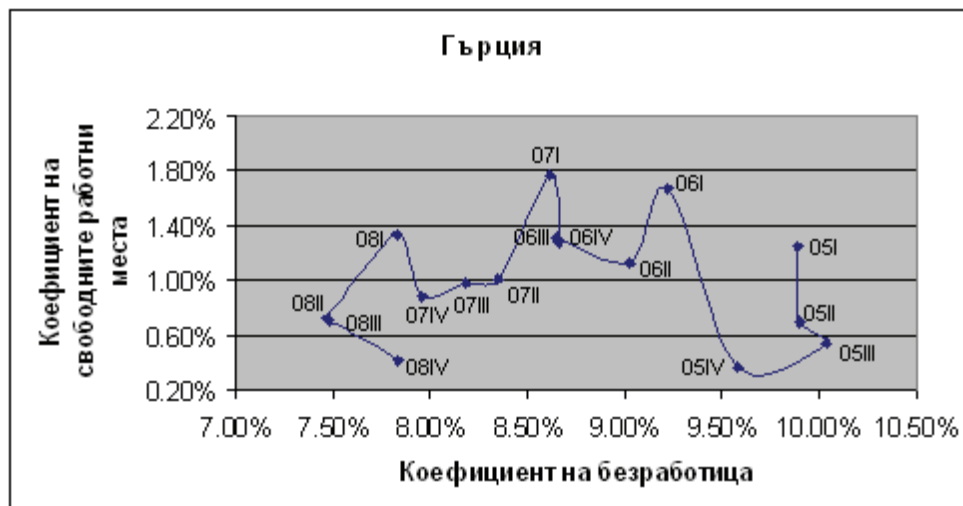
Подобна, с някои малки отклонения, е и тенденцията в Словакия. И там до края на третото тримесечие на 2008 г. се наблюдават позитивни тенденции едновременно в намаление на коефициента на безработица и нарастване на коефициента на свободните работни места. През четвъртото тримесечие и за тази страна обаче наблюдаваме първите сигнали на икономическите проблеми и началото на проблемите на трудовия пазар.

Времевите оценки за Словения са с множество отклонения, но при наличието на толкова малко периодични данни не е възможно да се постигне необходимото изглаждане. Въпреки това, през четвъртото тримесечие на 2008 г. констатираме почти същата тенденция на възникване на икономически проблеми и все още липса на поясни проблеми на трудовия пазар, както например в България.

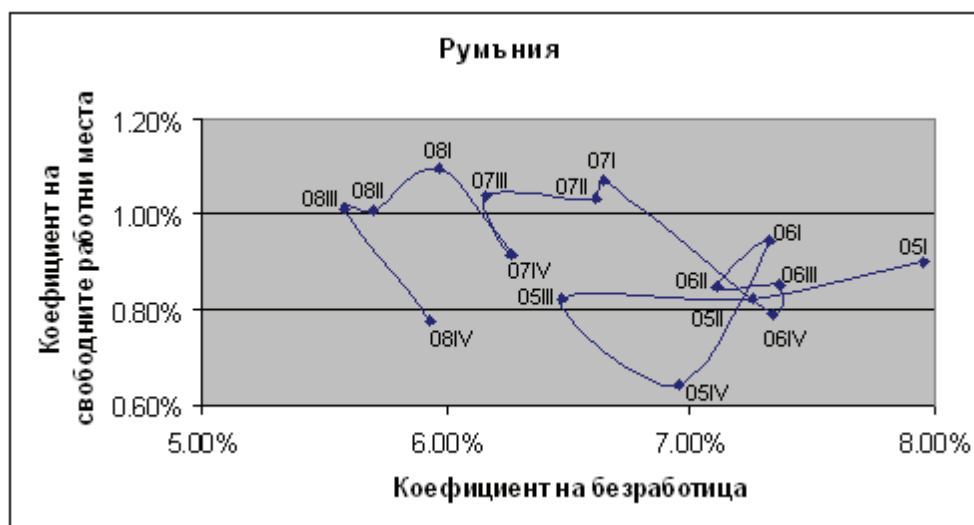
За разгледаните групи страни са характерни някои общи тенденции макар и с изразени национални специфики. За тези страни най-вероятно първите симптоми на икономическата криза са налице през второто полугодие и особено през четвъртото тримесечие на 2008 г., но до края на годината те не са оказали съответното въздействие върху трудовия пазар. Наблюдава се един интервал във времето между началото на възникването на икономическите проблеми и тяхното отражение върху състоянието на трудовия пазар.

На фиг. 6, 7, 8, 9, 10, 11 и 12 представяме оценките за другата група страни, в които по наше мнение още през 2008 г. се наблюдава резултатът от негативното влияние на проблемите в икономиката върху състоянието на трудовия пазар. Още веднъж ще подчертаем, че изводите за състоянието на икономиката и проблемите пред бизнеса извеждаме на база изменението на коефициента на свободните работни места, докато констатациите за трудовия пазар извършваме въз основа на промените в коефициента на безработица.

Фигура 6

Фигура 7

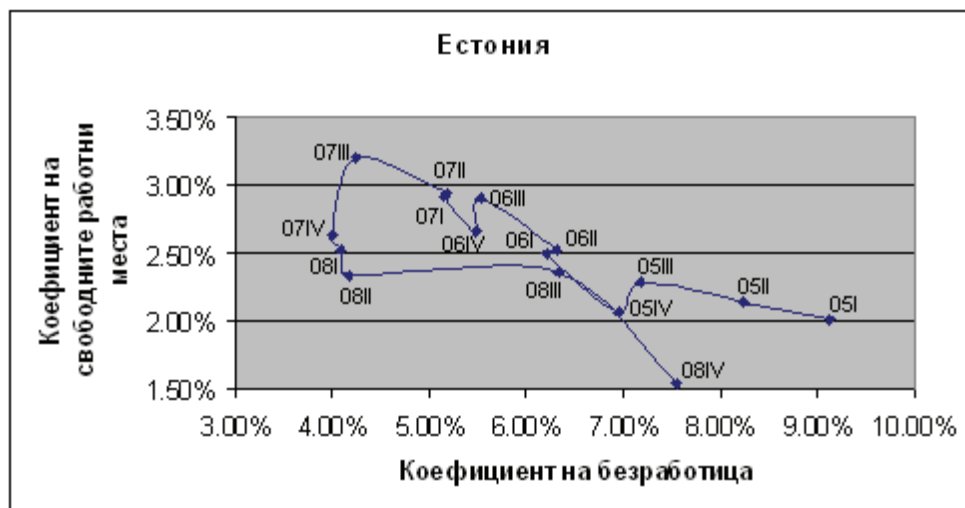

В Гърция още от втората половина на 2007 г. с едно тримесечно изключение се наблюдава тенденцията на намаление на коефициента на свободните работни места. За разлика от първата представена група страни, от началото на второто полугодие на 2008 г. се формира и тенденция на нарастване на коефициента на безработица, като коефициентът на свободните работни места продължава да намалява. За нас това е един индикатор за вече реално отражение на икономическата криза върху трудовия пазар, макар да става дума за един все още начален етап.

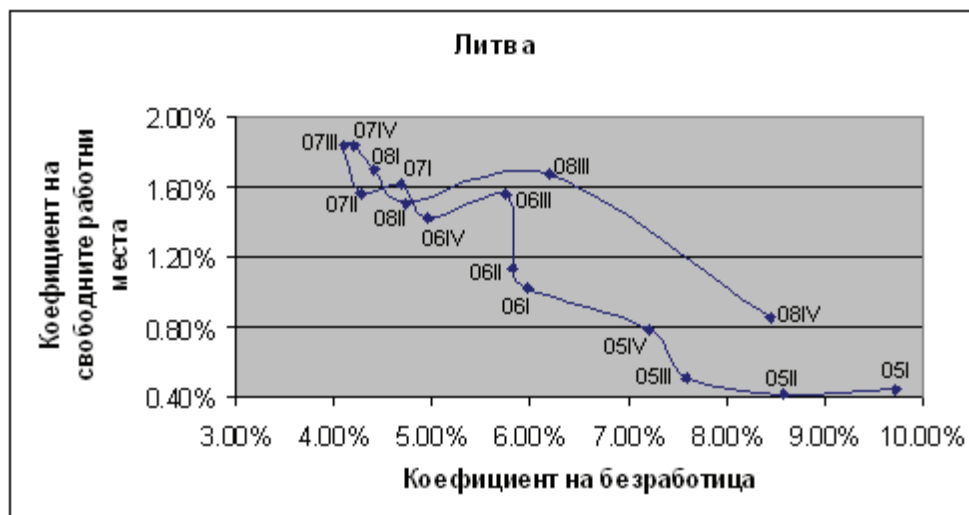
Индикатори за едновременното развитие на икономическата криза и проблемите на трудовия пазар представяме в информацията за Румъния. На базата на тези дан-

ни е видно, че от третото тримесечие на 2008 година започва ясна тенденция на едновременно намаление на коефициента на свободните работни места и увеличение на коефициента на безработица.

Фигура 8

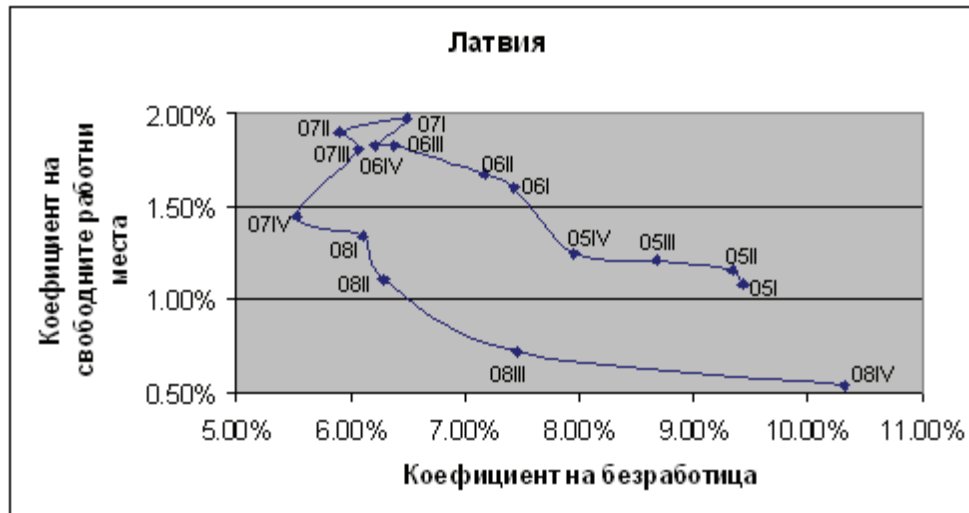
Фигура 9

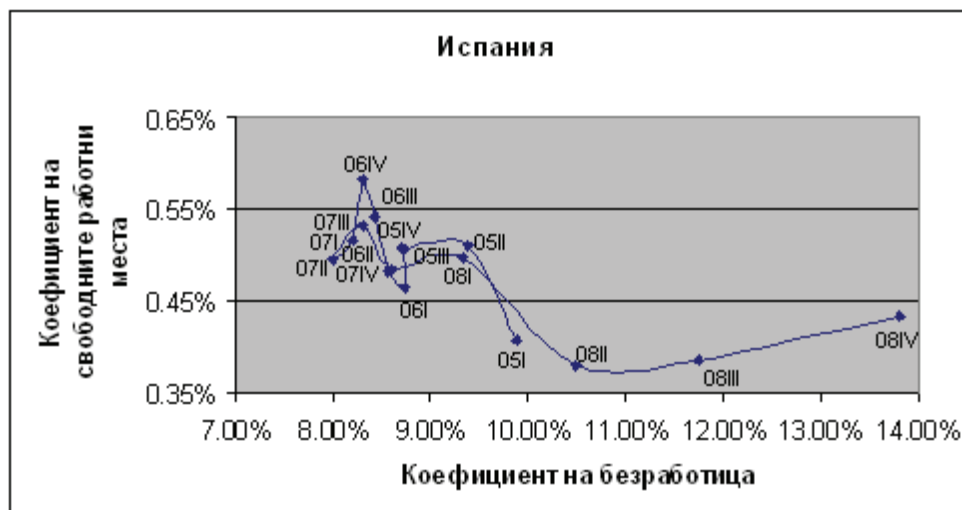
Много характерна информация за развитието на икономическата криза и проблемите на трудовия пазар получихме за трите прибалтийски републики – Литва, Латвия и Естония. Едва ли е нужно да правим по-конкретни коментари на промяната на тенденцията в тези три страни, която като че ли започва по-рано спрямо

разглежданите дотук държави. Подобни резултати получихме за Испания и Великобритания, където се наблюдава една очевидна тенденция на едновременно намаляване на коефициента на свободните работни места и коефициента на безработица.

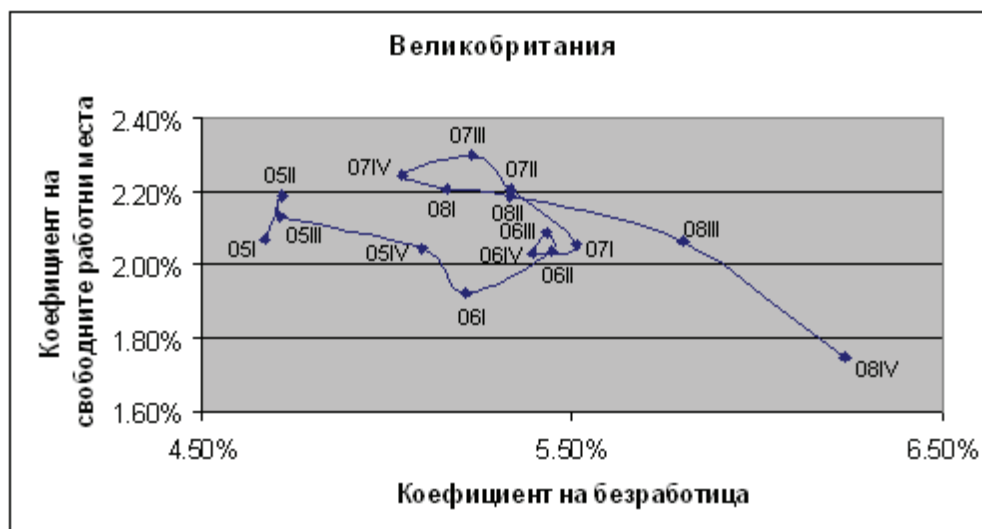
Фигура 10

Фигура 11

Фигура 12

Още веднъж ще подчертаем, че едва ли само чрез тази кратка информация и сравнително малък брой оценки можем да представим по-коректни или убедителни изводи. Независимо от това, тези резултати показаха допълнителната полза от приложението на подхода на Бевъридж за оценката на състоянието на трудовия пазар в пряка връзка със състоянието на икономиката на една страна.

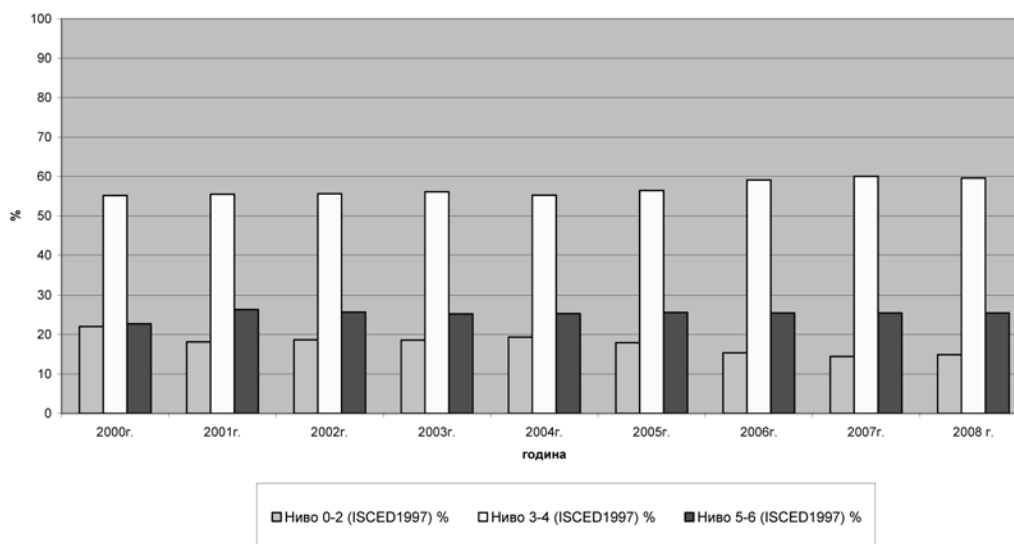
3.3. Сравнителна оценка на състоянието на пазара на труда по някои основни показатели за България и за Европейския съюз

В тази част представяме кратък сравнителен анализ между състоянието на пазара на труда в България и в Европейския съюз. На базата на някои основни показатели ще се опитаме да изложим специфични характеристики за България, които се очертават при съпоставката със съответните показатели за ЕС като цяло или за отделни страни членки.

На фиг. 13 и 14 е показана структурата на заетостта по трите основни образователни нива – висше, средно и основно образование. Съгласно общоприетата международна класификация ISCED, ниво 0-2 съответства на основно и по-ниско образование, ниво 3-4 отразява средното образование и ниво 5-6 е висше образование. Както в България, така и в ЕС в структурата на заетостта преобладават лицата със средно образование. През целия разглеждан период – 2000–2008 година относителният дял на заетите със средно образование в България е по-висок от този в ЕС със 7-10 % през отделните години. Същевременно тенденциите на развитието на относителния дял на заетите с основно и по-ниско образование са противоположни, като през периода в България делът на тези лица в общата заетост е със 7-10 % по-нисък спрямо съответните показатели за ЕС. Сравнително сходни са тенденциите

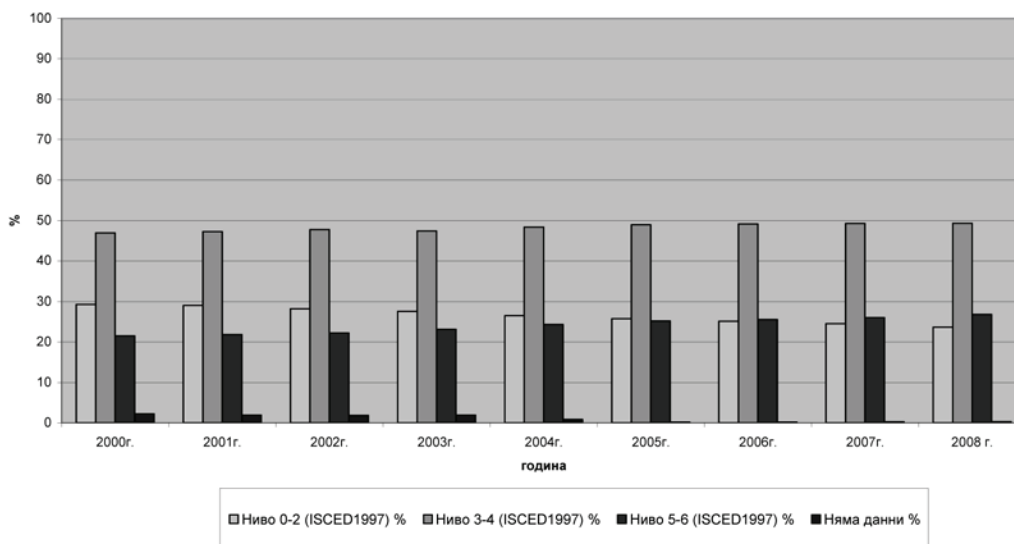
на изменението на процента на заетите лица с висше образование от общия брой заети в България и ЕС.

Фигура 13. Структура на заетостта в България по степен на образование на лицата за периода 2000–2008 г.

Източник: ЕВРОСТАТ

Фигура 14. Структура на заетостта в Европейския съюз (ЕС 27) по степен на образование на лицата за периода 2000–2008 г.

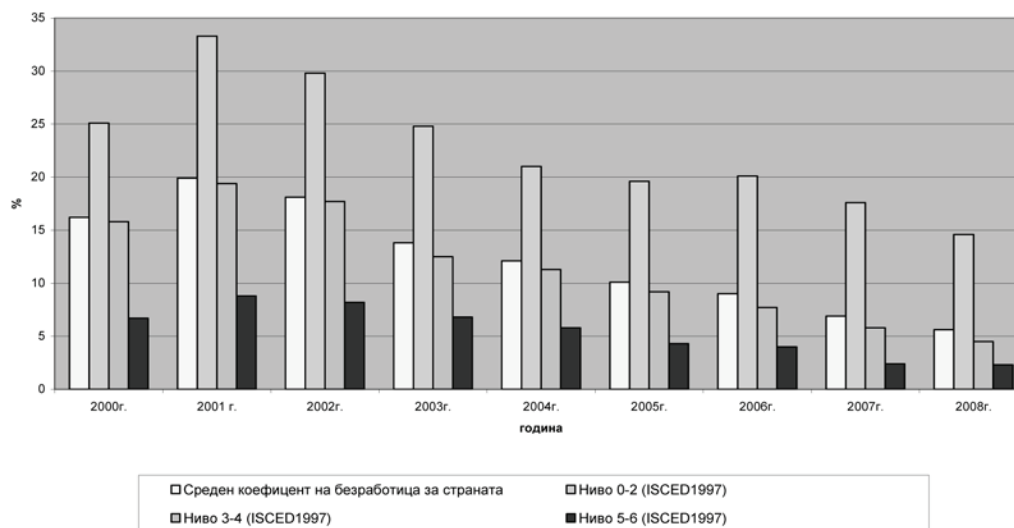
Източник: ЕВРОСТАТ

Информацията за структурата на заетостта по основни образователни равнища показва на пръв поглед една по-благоприятна тенденция за България спрямо средното европейско равнище. На практика по-високият дял на заетите със средно образование в България се компенсира от намаляващият такъв на заетите с основно и по-ниско образование и това е един добър индикатор за позитивното реструктуриране на българския трудов пазар по отношение на качеството на наетите лица през последните 7–8 години. В тази връзка интерес представлява сравнителната оценка за степента на влияние на различията в образователната структура на работната сила върху равнищата на двата основни и най-широко използвани показателя за състоянието на трудовия пазар – коефициента на безработица и коефициента на заетост.

Представената информация на фиг. 15 и фиг. 16 илюстрира динамиката в различията между България и ЕС по отношение на равнището на безработица общо и по разглежданите образователни нива. Оказва се, че през почти целия период от 2000 до 2008 година средното равнище на безработица в България е по-високо от това в ЕС, като до средата на разглеждания период отклоненията са значителни. Особено чувствително е това отклонение при лицата с основно и по-ниско образование. Като изключим последните 3–4 години, почти през целия период равнището на безработица на хората с основно и по-ниско образование в България е над 2 пъти по-високо от това за ЕС като цяло. Очевидно при тези факти констатираните по-ниски нива на заетост на най-ниско образованите лица в България спрямо ЕС не могат да се приемат като безспорна положителна констатация за развитието на българския трудов пазар и особено на работната сила. Големите различия между коефициентите на безработица на ниско образованите в България и ЕС са сигнал за значителни проблеми на човешкия капитал на такива лица в нашата страна. Най-вероятно липсата на необходимия минимум образователна и професионална подготовка създава пред тях почти непреодолими проблеми за намиране на каквато и да е работа. Още повече, че преобладаващата част от заетостта у нас е в частния сектор, където работодателите като че ли избягват да наемат хора без образование и професионална подготовка.

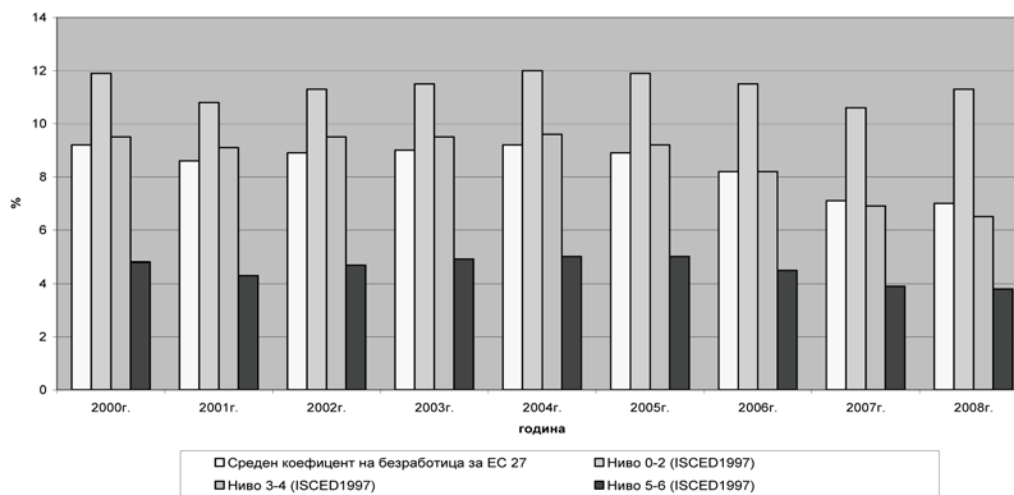
До 2005 година равнището на безработица на лицата със средно образование в България е по-високо от това в ЕС, но през последните години на разглеждания период тенденцията се променя и дори става по-благоприятна в нашата страна. Въобще за хората със средно образование е очевидна позитивната тенденция на намаляване на безработицата в България, като този коефициент от 2000 до 2008 година е намалял 3,5 пъти. Аналогична е и ситуацията с развитието на коефициента на безработица за лицата с висше образование, като постепенно през периода България се доближава до средните европейски нива и през последните четири години постига дори едно по-ниско равнище на тази безработица.

Фигура 15. Коефициент на безработица за България по степен на образование за периода 2000–2008 г. за лицата на възраст 15–74 години

Източник: ЕВРОСТАТ

Фигура 16. Коефициент на безработица за Европейския съюз (ЕС27) по степен на образование за периода 2000–2008 г. за лицата на възраст 15–74 години

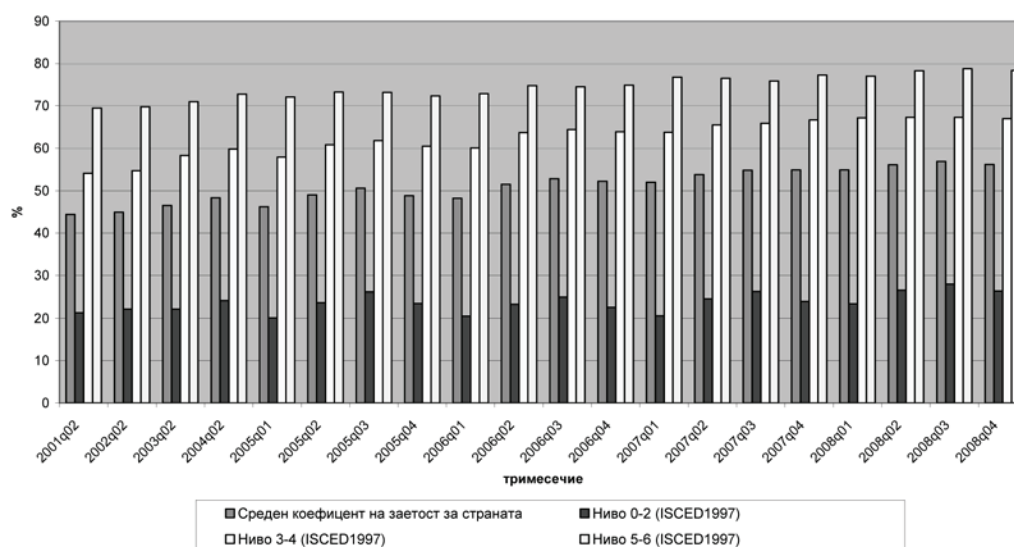
Източник: ЕВРОСТАТ

Можем да направим извода, че в България вече са налице много сериозни проблеми по отношение на хората с най-ниско или въобще без образование. Това особено ясно се проявява при анализите на трудовия пазар, независимо от прилагания за тази цел подход. По принцип проблемите пред тези хора и пред трудовия пазар

са налице в целия ЕС, но в България те са много по-големи. Например през 2008 година равнището на безработица на хората с основно и по-ниско образование в ЕС е около 3 пъти по-високо спрямо това на лицата с висше образование и 1,7 пъти по-високо спрямо притежаващите средно образование. Докато в България през същата година коефициентът на безработица на ниско образованите хора е 6,3 пъти по-висок спрямо този на висшестите и 3,2 пъти по-висок – спрямо съответния коефициент на средните.

Можем с определено основание да обобщим, че в България преди началото на икономическата криза са налице достатъчно позитивни резултати в намалението на коефициента на безработица на хората с висше и със средно образование и едва ли можеше да се очакват никакви по-съществени изменения през следващите няколко години. Независимо обаче от много активната политика и големия брой мерки, програми и средства от държавния бюджет за хората с най-ниско образование, необходимият ефект на трудовия пазар не се забелязва. Това е напълно обективна предпоставка за едно очаквано сериозно предизвикателство пред българския трудов пазар при по-нататъшното развитие на кризата.

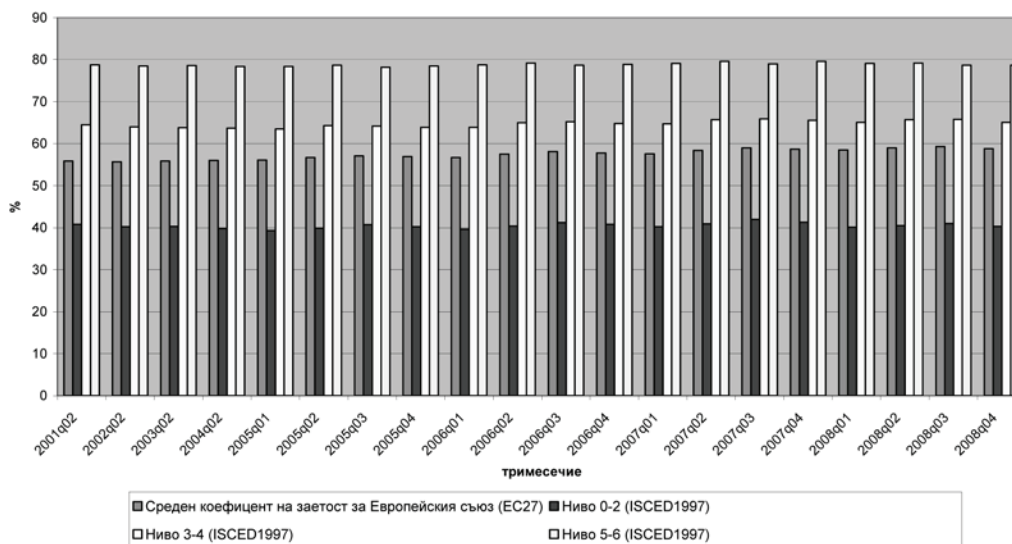
Фигура 17. Коефициент на заетост за България по степен на образование за периода 2001–2008 г. за лицата на възраст от 15 до 74 години

Източник: ЕВРОСТАТ

Вторият основен показател за състоянието на пазара на труда е коефициентът на заетост, информацията за който представяме на фиг. 17 и фиг. 18. За целта са използвани наличните данни в ЕВРОСТАТ през периода 2001 – 2008 година. Правят впечатление позитивните тенденции в нарастване равнището на заетостта в България и то особено от 2006 година. Ако в началото на разглеждания период средното равнище на заетост в ЕС е с около 12 % по-високо от това в България, то към края на периода разликата вече е около 2,6 %. Отново позитивни тенденции в изменени-

Фигура 18. Коефициент на заетост за Европейския съюз (ЕС 27) по степен на образование за периода 2001–2008 г. за лицата на възраст от 15 до 74 години

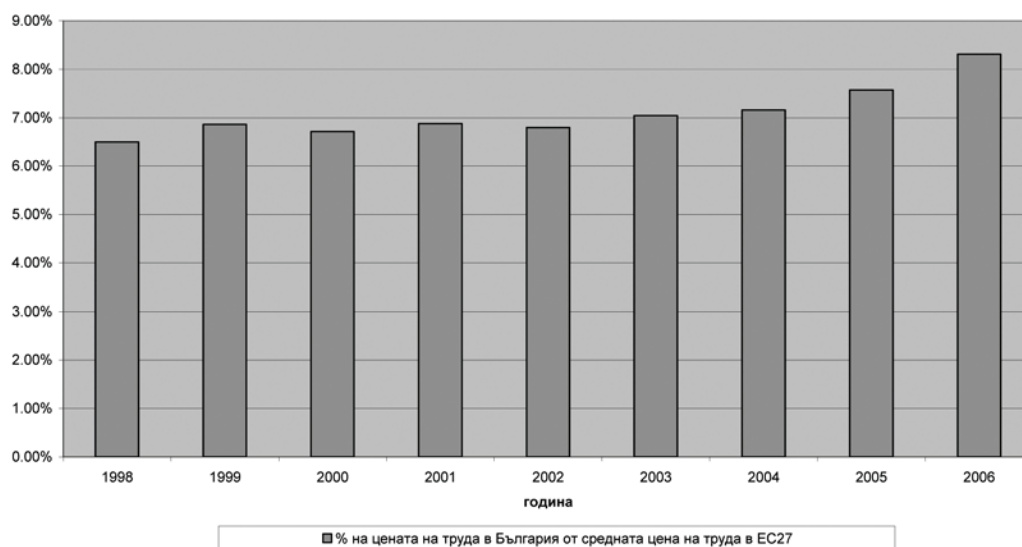
Източник: ЕВРОСТАТ

ето на равнището на безработица в България спрямо средноевропейското равнище се наблюдават при лицата с висше и със средно образование. В началото на периода равнището на заетост в ЕС е с около 10 % по-високо за средните и с около 9 % – за висшите, а към края на разглеждания период равнищата почти се изравняват и дори за хората със средно образование в България са по-високи. За лицата с основно и по-ниско образование първоначалните различия са от порядъка на 20 % и достигат към края на периода до 14 %. Като че ли при използването на коефициента за заетост състоянието и развитието на българския трудов пазар е определено по-позитивно спрямо констатираното при приложението на коефициента за безработица. Трябва да се има предвид, че методиките за изчисление на двата вида коефициенти са различни и е необходимо много внимателно интерпретиране на получените два вида резултати с цел извършване на коректни анализи.

Освен разглежданите два коефициента, от икономическа гледна точка, голям интерес представлява и сравнителният анализ между България и ЕС и по други формиращи се на пазара на труда показатели. В тази връзка на фиг.19 и фиг. 20 представяме информацията за относителния дял на цената на труда и на производителността на труда в България спрямо средните равнища за ЕС. Тези показатели са изключително важни, защото точно в ситуацията на констатираните преди това проблеми на трудовия пазар нарастването на производителността на труда е основното средство за определено компенсиране. Налице е нарастване на производителността на труда в България като съотношение към средното равнище за ЕС. Не може да не се отчете като положителна тенденцията на увеличението на този показател с около 8,5 % през периода 2000 – 2008 година. Същевременно относителният дял на це-

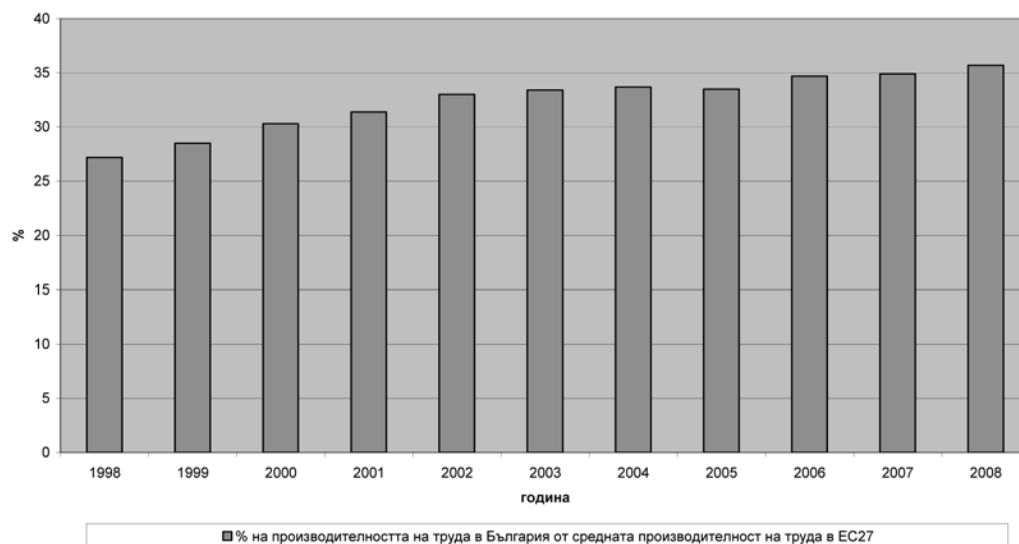
ната на труда в България спрямо средноевропейската е около 4,2 пъти по-нисък от съответния показател за производителността на труда.

Фигура 19. Съпоставка между цената на труда в България и средната цена на труда за ЕС 27 за периода 1998–2006 г.

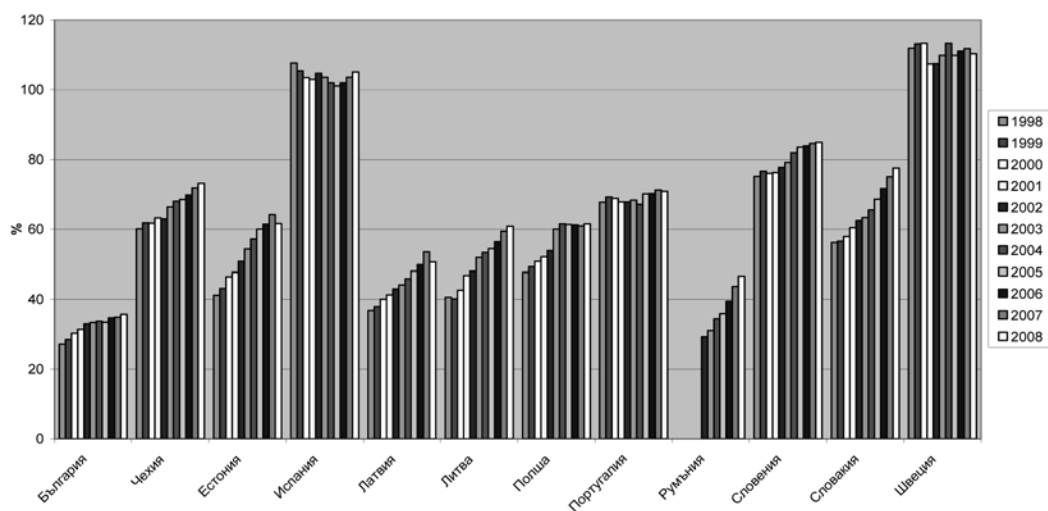
Източник: ЕВРОСТАТ

Фигура 20. Съпоставка между производителността на труда в България и средната производителност на труда за ЕС 27 за периода 1998–2008 г.

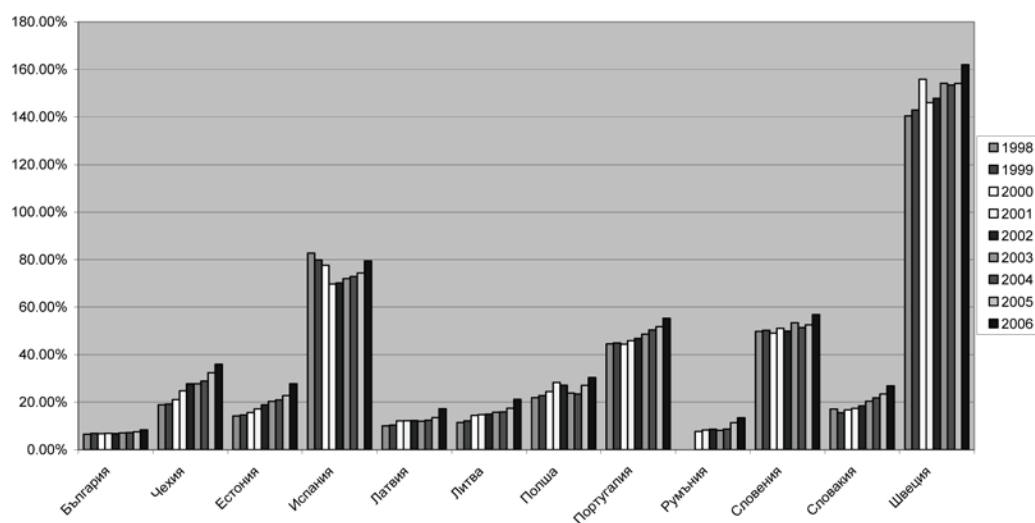
Източник: ЕВРОСТАТ

Фигура 21. Равнище на производителност на труда, измерено като процент от средната производителност на труда в ЕС 27 (ЕС 27 = 100)

Източник: ЕВРОСТАТ

Фигура 22. Равнище на цената на труда, измерено като процент от средната цена на труда в ЕС 27 (ЕС 27 = 100)

Източник: ЕВРОСТАТ

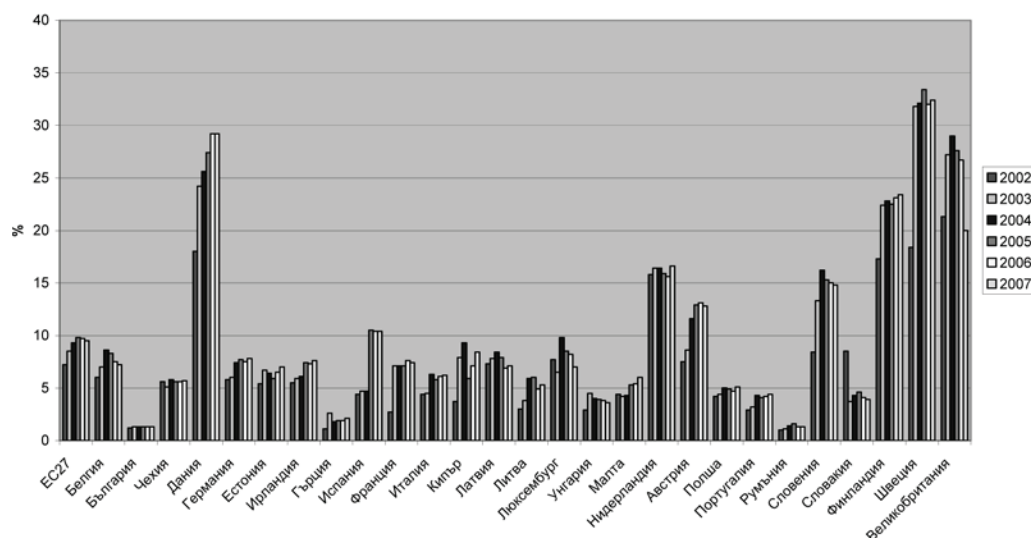
На фиг.21 и фиг. 22 представяме оценките за относителните равнища на цената и на производителността на труда в България и някои страни от ЕС. България е с най-ниско равнище на тези показатели, но по принцип подобни тенденции, макар и на по-високо равнище, се забелязват и в други новоприети страни членки – Румъния, Латвия, Литва и др. Много интересно изключение обаче е Словения и в определена степен – Чехия, при които са налице не само по-високи съотношения, но

при Чехия – и очевидна тенденция на нарастване. Едва ли можем да направим по-нататъшни изводи относно наблюдаваните съществени различия в тези показатели по страни, тъй като за целта са необходими много по-сериозни и задълбочени икономически анализи за националните икономики и техните характеристики.

Констатираните много ниски нива на производителността и цената на труда в България спрямо ЕС и повечето негови страни членки са съществен проблем, който изисква отделно внимание и по-задълбочено изследване. В случая ние само ще илюстрираме значението на няколко фактора, които според нас имат определено влияние върху съществуващата тенденция.

На фиг. 23 е представена информация за степента на участие на лицата на възраст от 25 до 64 години в различни форми на продължаващо образование или обучение. Очевидни са фактите, че в това отношение България е с най-ниски показатели, макар че подобни равнища се забелязват и при Румъния. Ако направим сравнение със средноевропейските равнища или тези в повечето страни членки, очевидна е необходимостта от много по-сериозни мерки и средства за динамично развитие на тези основни канали на формиране на човешкия капитал.

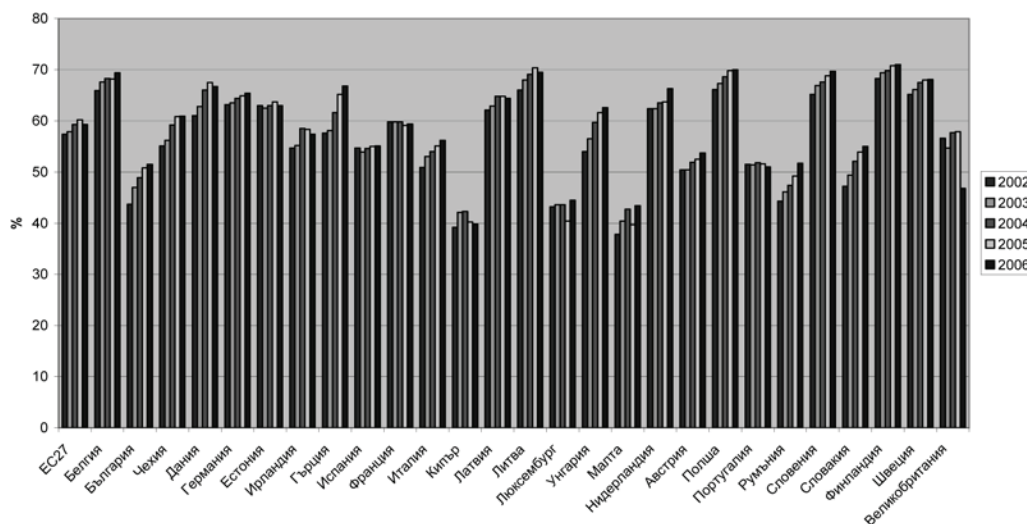
Фигура 23. Участие в учене през целия живот
(% на лицата на възраст от 25 до 64 години, участващи в образование и обучение)
за периода 2002–2007 г.

Източник: ЕВРОСТАТ

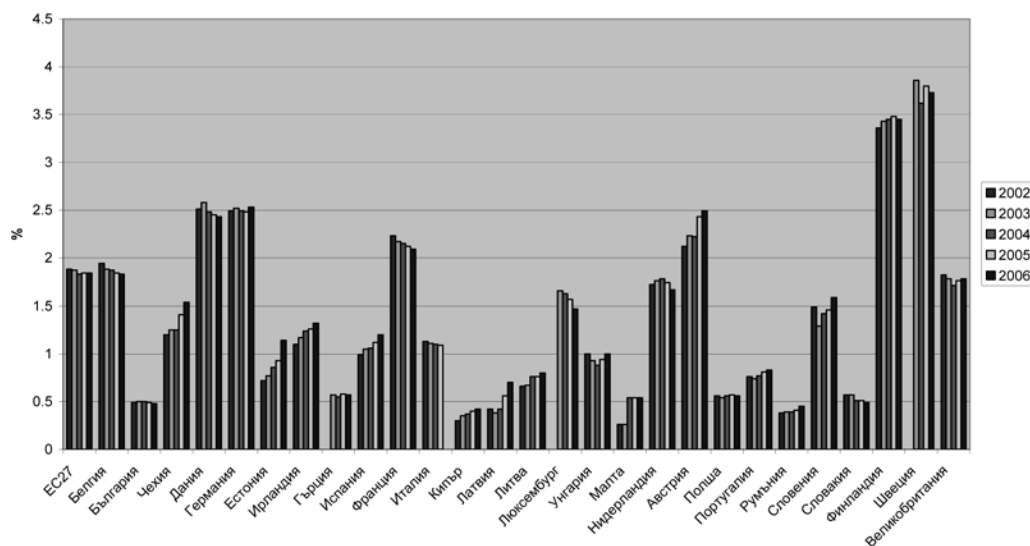
На фиг. 24 представяме коефициента на участие в образование в страните членки и ЕС като цяло. Независимо, че България има по-високо равнище от този показател спрямо Кипър, Малта и други страни, за нас това е също един много актуален аспект в развитието на политиката по човешкия капитал в България, особено от гледна точка на постигнатите равнища в страните с най-добри икономически показатели.

Фигура 24. Коефициент на участие в образование
(ученици и студенти на възраст от 15 до 24 години като % от съответното население)
за периода 2002–2006 г.

Източник: ЕВРОСТАТ

Фигура 25. Разходи за научно-изследователска и развойна дейност
(% от БВП) за периода 2002–2006 г.

Източник: ЕВРОСТАТ

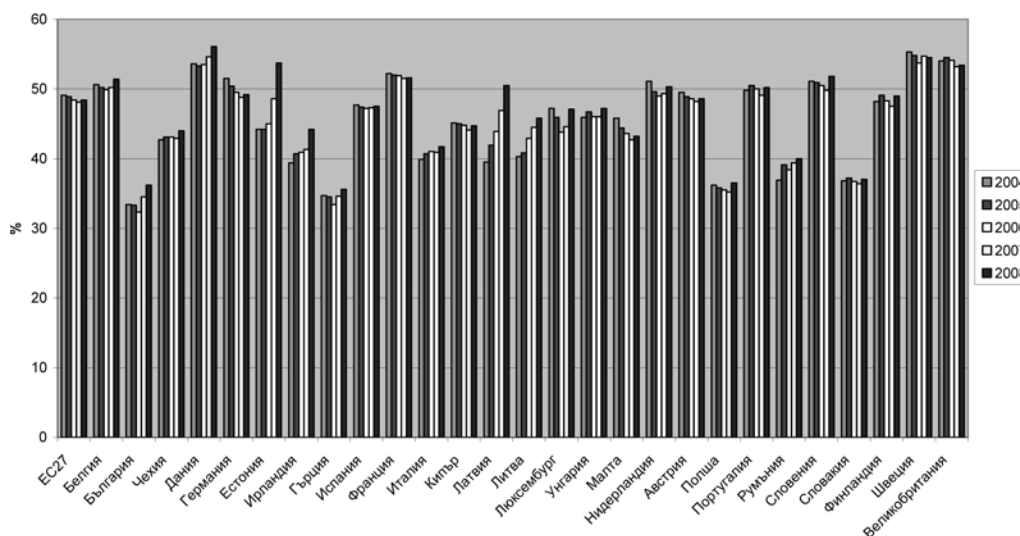
Друг основен фактор за равнището на производителността на труда са разходите за научноизследователска и развойна дейност, които са илюстрирани на фиг. 25. По този показател България е в групата на страните с най-нисък относителен дял на те-

зи разходи. И тук е изключително наложително поставянето на много по-амбициозни цели от гледна точка на достигане на по-значителни нива на тези разходи и тяхното доближаване до средноевропейските равнища.

Очевидно посочените три показателя характеризират основни фактори с определено влияние върху равнището на производителността в страната и свързаната с нея цена на труда. Отново ще подчертаем, че този аспект на анализа заслужава много по-голямо и отделно внимание, като разгледаните и редица други фактори трябва да бъдат анализирани в тяхната взаимна връзка и взаимодействие.

Друг интересен показател е относителният дял на компенсациите на наетите лица в brutния вътрешен продукт. Информацията от фиг. 26 показва, че дялът на компенсациите за труд в България е много сходен с този на Гърция, Полша, Словакия и Румъния. В същото време на предходната фигура показахме, че България е с най-ниското съотношение между относителното равнище на цената на труда и това на производителността на труда в ЕС. Очевидно е, че структурата на отделните национални икономики и техните макроикономически и отраслови характеристики създават определени диференциации в равнището на основни показатели, използвани при сравнителния анализ на пазара на труда. Това още веднъж доказва необходимостта от приложението на по-широк и комплексен подход при оценките на трудовия пазар и особено при предприемане на съответни управленски решения.

Фигура 26. Относителен дял на компенсацията на наетите лица в БВП (пресметнат по текущи цени, в евро)

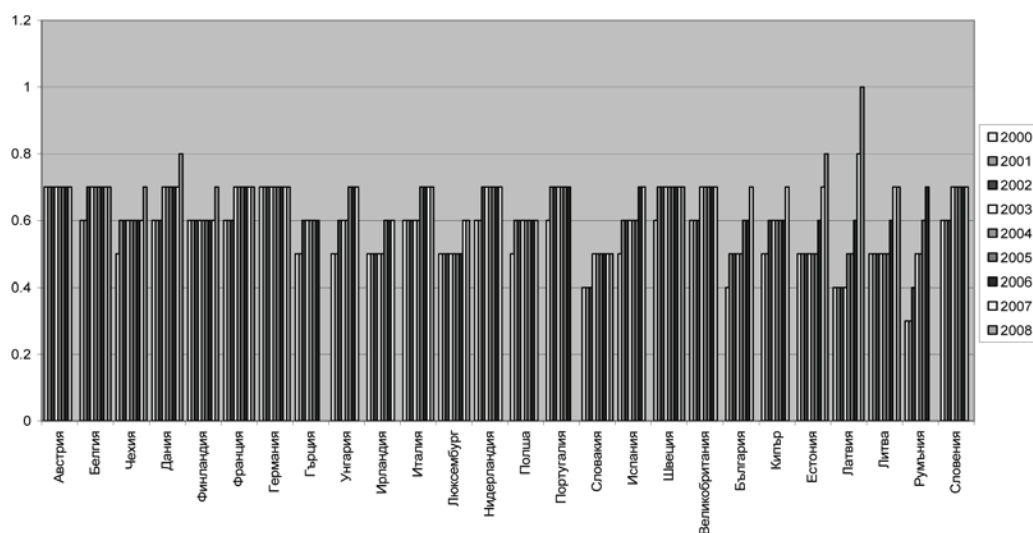

Източник: ЕВРОСТАТ

На фиг.27 и фиг. 28 представяме сравнителна информация за разходите за труд на единица произведена продукция и за отношението между относителното равнище на цената на труда и относителното равнище на производителността на труда в отделни страни – членки на ЕС. Прави впечатление, че тези разходи в България са

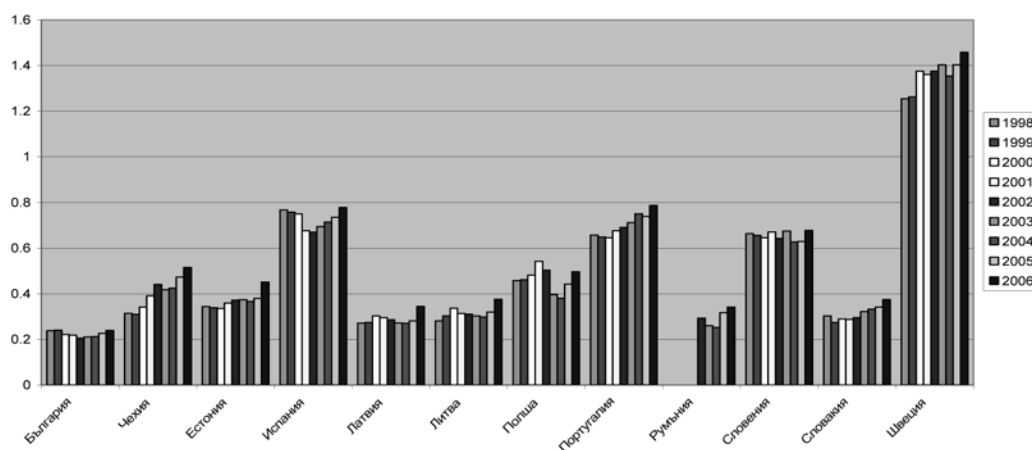
по-високи, особено през втората половина на разглеждания период, от редица други страни като Литва, Словакия, Полша, Люксембург, Чехия и др. Този факт наистина заслужава много сериозно внимание. Изключително важно е да се даде достатъчно ясен отговор на въпроса защо България, при два пъти по-ниско равнище на съотношението между относителната цена на труда и относителна производителност на труда спрямо Чехия, през последните години има по-високи разходи за труд на единица произведена продукция. В този ред на разсъждения възникват и много други въпроси, които произтичат от на пръв поглед като че ли нелогичните тенденции при сравнителния анализ на показаните дотук и други подобни показатели. Разбира се, че всичко това не е грешка в информацията или липса на такава логика, а по-скоро индикатор за недостатъчните комплексни социално-икономически изследвания, които трябва да установят конкретните причини и да подсказват необходимите решения. В случая ние нямаме за цел извършването на такъв род изследвания, а на базата на някои основни показатели и налична информация от ЕВРОСТАТ демонстрирахме някои други възможни посоки на бъдещи изследвания.

Фигура 27. Разходи за труд на единица произведена продукция за периода 2000–2008 г.

Източник: ОИСР

**Фигура 28. Отношение между равнището на цената на труда
(като процент от средната цена за ЕС 27)
и равнището на производителността на труда
(като процент от средната производителност за ЕС 27)
за периода 1998–2006 г.**

Източник: ЕВРОСТАТ

4. ОСНОВНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ТРУДОВИТЕ ПАЗАРИ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И БЪЛГАРИЯ В УСЛОВИЯТА НА ГЛОБАЛНАТА КРИЗА

4.1. Общи предизвикателства и предприемани мерки на трудовите пазари в Европейския съюз

Влиянието на глобалната криза върху трудовите пазари намери специфично проявление в отделните страни – членки на ЕС. Независимо от различията във времевия характер и дълбочината на развитие на кризата, налице са редица нейни общи характеристики по отношение на трудовите пазари в Европа. Анализът показва наличието на времеви интервал от около 2 – 3 тримесечия, през който развитието на икономическата криза в съответна страна се пренася към трудовия пазар. Това е своеобразна криза на вълните, при която възникналите най-напред проблеми във финансовите системи се прехвърлят след определен период в реалната икономика и като последна вълна се появяват проблемите на трудовия пазар.

За всички страни – членки на Европейския съюз, е характерно намалението на заетостта и нарастването на безработицата. Настоящата криза до този момент засегна по-силно заетите мъже предвид тяхната секторна ангажираност. Най-високият спад е характерен за икономически сектори като строителството и индустрията, в които преобладава мъжката заетост. Затова развиващите се проблеми в тези сектори оказваха решаващо влияние върху по-бързото нарастване на безработицата при мъжете.

От друга страна, всички страни от ЕС констатираха изключително сериозни проблеми на безработицата на младежите и на дългосрочно безработните лица. Намалването на заетостта е комбинирано и с намалено работно време в редица фирми и предприятия като гъвкава мярка за запазване на работещите в тях лица. В редица страни от ЕС се констатира понижаване на трудовите възнаграждения в частния сектор, както и замразяване или съответно понижаване на доходите в общественения сектор. Всичко това ще даде отражение върху намалението на крайните доходи и увеличаване на бедността сред редица домакинства.

Влиянието на глобалната криза върху трудовите пазари в ЕС едва ли ще се ограничи само до загубата на работни места, нарастването на безработицата и бедността. Друго реално предизвикателство е очакваното нарастване на неформалната заетост и сивата икономика. Може да се очаква, че част от работодателите ще се насочат към сивия сектор като една от възможностите за минимизиране на разходи, което оказва пряко въздействие върху увеличаване на неформалната заетост.

Отчитайки много сериозните последици за трудовите пазари в резултат на глобалната криза, всяка една от страните – членки на ЕС, предприе пакет от мерки, насочени към съответните трудови пазари. Все повече нараства и координацията на европейско ниво във връзка с необходимите и съгласувани общоевропейски политики за намаление на очакваните негативни последици на трудовите пазари в Европа.

Първата част от мерките са свързани с инвестиции в инфраструктура. В някои страни тези инвестиции са насочени към строителство на магистрали и други транспортни съоръжения, в други – във високотехнологични производства или в енергоспестяващи технологии, докато трети страни отделят основно внимание на развитието на социалната инфраструктура. Общ обаче е стремежът чрез подобен вид инвестиции да се създадат достатъчно нови работни места, които в определена степен да компенсират закритите такива в най-засегнатите сектори. Актуален обаче остава въпросът доколко тази безспорно ефективна мярка може да бъде реализирана в краткосрочен период, през който създаването на нови работни места е изключително необходимо за трудовите пазари в Европа.

Страните – членки на ЕС, заделиха значителни бюджетни средства за мерки и политики по отношение на пазара на труда и запазване на заетостта. По същество това са публично субсидирани инструменти, насочени към запазване на заетите в предприятията, повишаване на тяхната квалификация или преквалификация. Тези мерки са съчетани с по-нататъшни законодателни промени за нарастване на гъвкавостта на заетостта най-вече чрез възможности за работа на намалено работно време и в някои случаи – намалена работна седмица. Към настоящия етап такъв тип мерки оказват определено влияние върху задържане на темпа на негативното развитие на трудовите пазари в Европа спрямо например този на САЩ. Голямото предизвикателство в случая е продължителността на кризата и необходимостта от осигуряването на адекватни бюджетни средства за поддържането на такъв вид субсидирана активна политика по пазара на труда. Друго предизвикателство са сравнително високите вече дефицити по бюджета на някои страни членки, което в определен момент може да се окаже ограничително условие пред възможността за осигу-

ряване на необходимите пакети от субсидиращи политики. В крайна сметка не съществува икономика и бюджет в света, който може продължително да осигурява такъв тип средства при условие на по-продължителна икономическа криза.

Другият тип мерки от общ характер са свързани с осигуряването на средства и развитието на системите за социална защита. Кризата на пазара на труда по принцип засяга най-напред и най-силно групите в неравностойно положение, за които своевременно трябва да се осигурят необходимите средства и програми за социална защита. Настоящата криза очертава безспорните проблеми пред работещите със срочни трудови договори, младежите и дългосрочно безработните лица. Това обуслови необходимостта от заделяне на допълнителни средства за социална защита, както и прилагане на допълнителни мерки в отделните страни.

Редица страни в Европейския съюз пристъпиха към намаление на подоходния данък или осигуровките като мярка за запазване на доходите на работещите и подпомагане на работодателите за задържане на заетостта.

Използването на средства от Европейския социален фонд и други европейски източници е друга характерна мярка за намаление на негативните последици на трудовите пазари в страните от ЕС. Особено внимание се отделя на програми за обучение, квалификация и преквалификация, както и за стимулиране на работодателите за задържане на работниците на намалено работно време.

Налице са и редица други национални мерки, които като цяло в настоящия момент създават определени условия за гъвкавост на трудовия пазар и заетостта. Съвсем реално обаче трябва да се отчете, че всички прилагани досега мерки в ЕС осигуряват временно облекчение за най-засегнатите сектори и предприятия от кризата и едва ли те могат да гарантират устойчивост на резултатите. Защото ако икономическата криза продължи, тези мерки, както и ограниченията пред дефицитите на държавните бюджети едва ли ще предотвратят следващи съкращения. В тази връзка от особено значение е предприеманите мерки и политики да осигуряват както смекчаването на социалните последици, така и стимулирането на търсенето и заетостта в икономиката.

4.2. Икономиката на България в навечерието на кризата

През последните седем години преди началото на глобалната криза за България е характерен един постоянен висок икономически растеж, който през първата половина на 2008 година достигна малко над 7 %. През септември 2008 година бюджетният излишък достигна над 5 млрд лева и бе отражение на една следвана рестриктивна фискална политика на балансиран държавен бюджет, намаление на външния дълг и поддържане на стабилни валутни резерви. В резултат на позитивните предходни тенденции в края на 2008 г. фискалните резерви достигнаха до 13 млрд лева, а валутният резерв бе почти 30 млрд лева, което представлява почти 45 % от планирания брутен вътрешен продукт. До началото на кризата за България бяха характерни динамични темпове на икономически растеж с много устойчиво състояние на финансовата система и валутния борд в страната.

В резултат на повишеното вътрешно търсене, на растежа в търговията с недви-

жими имоти, на финансовото посредничество, строителството и свързаните с тях дейности брутният вътрешен продукт на България през 2008 г. нарасна с 6,1 % и достигна почти 40 % от средния за Европейския съюз. Най-голям принос в ръста на БВП през 2008 година имат инвестициите в основен капитал, които нараснаха в реално изражение с около 20 %.

В началото на глобалната криза за България е характерна и една много висока стабилност на Валутния борд и финансовия сектор като цяло. Глобалната финансова криза не оказва пряко влияние върху опериращите в България търговски банки предвид тяхната насоченост предимно към българската икономика и българския потребител, а не към спекулативни финансови деривати. Или като цяло, преди началото на глобалната криза за България са характерни високи темпове на икономически растеж и определена стабилност на Валутния борд и финансовата система.

Първите признаци на глобалната криза в България се появиха през втората половина на 2008 година. През третото тримесечие икономическият растеж спадна до 6,8 % и след това се понижи чувствително през четвъртото тримесечие до 3,6 %. В резултат на това средният годишен растеж достигна до 6 % и е под планирания за 2008 година. Над половината от този растеж е резултат от развитието на три сектора – недвижими имоти, строителство и финансови услуги.

Същевременно през четвъртото тримесечие на 2008 година е налице сравнително висока инвестиционна активност, която има решаващо значение за икономическия растеж за тази година. Най-важно значение в структурата на преките чуждестранни инвестиции през 2008 година имат тези в недвижими имоти, преработваща промишленост, финансово посредничество и търговия. Към края на 2008 година е налице намаление на обема на тези инвестиции от почти всички сектори, като за първите два месеца на 2009 г. в сравнение със съответния период на 2008 г. се наблюдава вече спад от около една трета.

Много силно отражение на глобалната криза през втората половина на 2008 година се забелязва в преработващата промишленост. В резултат на високия дял на износа на продукцията в този отрасъл през четвъртото тримесечие на 2008 година добавената стойност отбелязва спад в реално изражение с около 5 % на годишна база.

Много силно положително влияние върху крайните икономически резултати за страната през 2008 година оказва прирастът на добавената стойност в селското стопанство от порядъка на 27 %. Същевременно през първото тримесечие на 2009 година се наблюдава реално намаляване с около 3 %, както и възможни по-нататъшни предизвикателства в този сектор през 2009 година в резултат на очакваната слаба реколта през годината.

Като цяло през втората половина на 2008 година в България се формират тенденции, които отразяват началото на влиянието на глобалната криза върху състоянието на българската икономика. В решаваща степен последствията за българската икономика са резултат от външните негативни ефекти предвид изключителната отвореност и експортна ориентираност на нейните основни отрасли. Има достатъчно основание за твърдението относно доминиращото влияние на външните фактори върху състоянието на българската икономика спрямо формиращите се тенденции в

икономическата и финансовата система на страната. Макар и с известно закъснение, глобалната криза намери своето първоначално отражение в България, а особено през последното тримесечие на 2008 година и през първото тримесечие на 2009 година все по-ясно се очертават нейните последици върху състоянието на българската икономика.

4.3. Предизвикателства и възможности пред трудовия пазар в България в условията на глобалната криза

Разгледаните дотук предизвикателства пред трудовите пазари в условията на глобалната криза са много характерни и за България. Независимо, че влиянието на кризата върху българския трудов пазар се наблюдава няколко тримесечия по-късно спрямо повечето страни от Европейския съюз, то повечето от характеристиките на тази криза намират проявление в настоящото развитие на пазара на труда в страната.

Същевременно за България са характерни някои допълнителни предизвикателства, които произтичат от характеристиката на нейната финансова система, структурата на националната икономика и особеностите на националния трудов пазар. За разлика от повечето страни в ЕС до този момент за България е характерна финансова стабилност и отсъствие на по-сериозни проблеми в банковия сектор. Основна предпоставка за това е валутният борд и следваната през последните десет години рестриктивна бюджетна и финансова политика. Поддържането на такава благоприятна финансова среда и недопускането на дефицити по държавния бюджет, от друга страна, ограничават възможностите за по-съществено увеличаване на публичните средства за субсидирани политики и мерки по пазара на труда. Затова за България от изключително значение е въпросът за ефективното и целесъобразно използване на такъв вид средства и постигането на по-висока устойчивост на съответните резултати.

До началото на кризата в България като цяло жените бяха в по-неравностойно положение на пазара на труда спрямо мъжете. Предвид характера на българската икономика най-силно отражение кризата оказва върху сектори с преобладаваща мъжка заетост като металургия, химия, строителство и др. По този начин нарастват проблемите с мъжката безработица, което налага тяхното специфично отчитане при прилаганите политики и мерки.

Същевременно още в периода на висок икономически растеж в страната се появиха първите сериозни проблеми на пазара на труда, свързани с трудоспособното население с най-ниското образователно и квалификационно равнище. От една страна, относителният дял на заетите с основно и по-ниско образование в България е по-нисък спрямо средноевропейското равнище, а, от друга страна – равнището на безработица на този контингент през последните 7 – 8 години е от 1,7 до 2 пъти по-високо спрямо средното за Европейския съюз. Това е едно доказателство, че формиращите се контингенти работна сила с най-ниско образование и квалификация имат изключително малък шанс за реализация на българския трудов пазар спрямо този вид работна сила на другите европейски трудови пазари. Икономическата кри-

за безспорно ще задълбочи този тип проблеми, които все повече се очертават като проблеми от дългосрочен характер. Въпросът е изключително актуален, тъй като мерките за тяхното преодоляване не могат и не трябва да се търсят само в системата на социална защита и подпомагане, а изискват един много по-широк и комплексен подход.

Както вече отбелязахме, един от основните видове мерки на трудовия пазар се отнасят до увеличаване на средствата и програмите за повишаване на квалификацията и преквалификация. В нашата страна за тази цел са предвидени значителни ресурси, особено от Европейския социален фонд по Оперативна програма *Човешки ресурси*. От гледна точка на ефективността и дългосрочността на резултатите най-сериозният въпрос е за видовете обучение и квалификация, които да съответстват на бъдещи потребности на трудовия пазар. Този пазар обаче е резултат от развитието на икономиката и нейните структурни характеристики. До началото на икономическата криза високият икономически растеж в страната се осигуряваше от няколко отрасли с преобладаващо значение – строителство, финансово посредничество, услуги, туризъм и др. Важно значение за създадения брутен вътрешен продукт имаха и отрасли и производства с експортно ориентиран характер, в които обаче произведената добавена стойност бе много ниска.

Развитието на икономическата криза очертава проблемите на българската икономика по отношение на нейната структура. Докато в редица страни от Европейския съюз са развити приоритетно национални производства с конкурентни характеристики и сравнително високи технологични равнища, то в структурата на българската икономика трудно могат да се посочат такива. Поради това в повечето страни от Европейския съюз се предприеха допълнителни стимулиращи мерки за такъв тип производства, което се очаква да окаже влияние върху състоянието на заетостта. В България освен някои по-незначителни мерки в областта на туризма, не се забелязват по-конкретни стъпки за подпомагане на национални производства с доказана конкурентоспособност и структуроопределяща роля за националната икономика. В тази връзка изключително актуален е въпросът за структурата на българската икономика, която трябва да осигури необходимите условия за последващ икономически растеж в периода след кризата. Именно днес е необходимо да се постигне трайно съгласие и подкрепа за основните структурни приоритети на страната в средносрочен и дългосрочен план, които последователно да бъдат подкрепяни с допустимите политики и мерки. Наличието на такава стратегическа визия ще очертае и необходимите стратегически приоритети в обучението и квалификацията на работната сила от гледна точка на един средносрочен хоризонт. Това е единственият начин да се постигне реална обвързаност между бъдещи потребности на икономиката и настояща политика по професионално обучение и квалификация. Същевременно това е и икономически най-целесъобразната алтернатива за постигане на необходимата ефективност от изразходването на очаквания значителен размер от средства по тези мерки на трудовия пазар. Още веднъж ще подчертаем, че предвид финансовите и бюджетните ограничения в страната много съществено значение има въпросът за ефективността и целесъобразното насочване на средства

и мерки на трудовия пазар, които освен социална защита осигуряват стимулиране на заетост и растеж.

В случая трябва да се отчита и следващото предизвикателство пред българския трудов пазар, произтичащо от по-нататъшното развитие на демографските процеси в страната. Последната прогноза на ЕВРОСТАТ показва, че през следващите две десетилетия България най-вероятно ще загуби около 1 млн. души в трудоспособна възраст, като едновременно с това населението над 65 години през този период се очаква да се увеличи с около 250 хил. души. Ако не се предприемат по-сериозни и ефективни мерки по отношение на трудоспособното население с най-ниско образование и квалификация, то през следващите десетилетия развитието на демографските процеси и на трудовия пазар могат да се окажат изключително сериозно предизвикателство пред икономиката на страната и нейните публични финанси.

Този въпрос става още по-актуален, ако се отчете влиянието на заетостта и на производителността на труда за постигнатия висок икономически растеж преди кризата в нашата страна. Анализите показват, че увеличаването на заетостта е оказало много по-съществено влияние върху осигуряването на икономическия растеж спрямо ръста на производителността на труда. Като се вземат предвид очакваните демографски тенденции, както и очевидните ограничения за заетост на трудоспособното население с най-ниско образователно и квалификационно равнище, то през следващите няколко десетилетия едва ли е възможно увеличение на заетостта, което да окаже същото въздействие върху икономическия растеж като през предходния период. Същевременно представихме и значителното по-ниското равнище на производителността в България спрямо средноевропейското и това в повечето страни членки. По този начин, ако в бъдеще се запазят формиращите се тенденции на трудовия пазар, то пред икономическия растеж и развитието на страната могат да възникнат нови сериозни проблеми.

Или като цяло, пред страната са налице по-големи предизвикателства пред трудовия пазар спрямо тези в повечето страни от Европейския съюз. От една страна, България трябва да осигури достатъчно надежден пакет от мерки за социална защита и за защита на част от работните места чрез субсидиране на гъвкави форми на заетост. От друга страна, в средносрочен план пред страната се формират предизвикателства, които изискват ефективно приложение на интегрирани по своя характер политики.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Глобалната криза е в процес на по-нататъшно развитие и нейното отражение е на лице във всички финансови, икономически и социални сектори.

Все повече негативните последици от финансовите и икономическите пазари се прехвърлят към трудовите пазари. Формиращите се през последните две-три тримесечия тенденции на намаление на заетостта и нарастване на безработицата създават много сериозни предизвикателства пред отделните правителства и националните бюджети. Свидетели сме на активни правителствени действия, както и на изразходването на значителни бюджетни средства за намаление на очакваните негативни последици на трудовите пазари. Налице е желанието за предприемане на изпреварващи мерки и действия за запазване на заетостта или за осигуряване на необходимата социална защита за загубилите работа.

Страните членки и много други страни извън Европейския съюз отделят много сериозно внимание и върху нарастването на гъвкавостта на пазарите на труда, в т.ч. и чрез извършване на съответни законодателни промени.

Независимо от това, все още основните неясноти и въпроси за продължителността на кризата и възможностите на националните бюджети да финансират и в бъдеще предприеманите мерки остават открити.

Все по-актуални стават и въпросите за по-нататъшното отражение на глобалната криза върху пазарите на труда, които на практика вълнуват цялото население.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. A Shared Commitment for Employment; Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions; Commission of the European Communities; Brussels, 3.6.2009; COM(2009) 257 final
2. Beveridge, W. (1944), Full Employment in a Free Society, George Allen & Unwin Ltd, London
3. Clark, K., and L.H. Summers (1979): "Labor Market Dynamics and Unemployment: A Reconsideration," Brookings Papers on Economic Activity, 1979:1, 13-60.
4. EU employment situation and social outlook – June 2009; European Commission (Employment, Social Affairs & Equal Opportunities) Monthly monitor;
5. EUROSTAT - <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>
6. Hall, R. E. (1979), A Theory of the Natural Unemployment Rate and the Duration of Unemployment, Journal of Monetary Economics, 153-169
7. Hall, R.E. (1983): "Is Unemployment a Macroeconomic Problem?" American Economic Review (Papers & Proceedings), 73, 219-22.
8. Jackman, R., Layard, R. and Pissarides, C. (1989), On Vacancies, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, vol. 51, no 4, 377 – 394
9. Khatiwada, S.; "Stimulus Packages to Counter Global Economic Crisis: A review"; International labour organization (International institute for labour studies) 2009;
10. Layard, R., Nickell, S., and Jackman, R. (1991), Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market, Oxford University Press
11. Manpower Employment Outlook Survey – Global Q2/2009; A Manpower Research Report;
12. Organisation for Economic Co-operation and Development - <http://stats.oecd.org/>
13. Quarterly EU Labour Market Review – Spring 2009 (Supplementing the Monthly Monitoring Report of April 2009); European Commission (Employment, Social Affairs & Equal Opportunities);
14. Rodenburg, P. (2007) "The Remarkable Place of the UV-Curve in Economic Theory"; Tinbergen Institute Discussion Paper TI 2007-088/1;
15. The financial and economic crisis: a decent work response; International labour organization (International institute for labour studies) 2009.

ГЛОБАЛНАТА КРИЗА И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ТРУДОВИТЕ ПАЗАРИ

Резюме:

Свидетели сме на по-нататъшното развитие на глобалната криза и нейното последващо отражение върху трудовите пазари. Налице са вече много сериозни последици, които създават сериозни предизвикателства пред трудовите пазари в отделните страни и региони. В резултат на това националните правителства предприеха редица действия за намаляване на негативните ефекти от кризата. В студията са представените основни мерки от финансовите и фискалните пакети, които засегнатите от кризата страни обезпечиха – основно чрез своите национални бюджети. Чрез използването на кривата на Бевъридж и сравнителна оценка по други основни показатели е представено отражението на глобалната криза върху трудовите пазари в Европейския съюз. Специално място е отделено на главните предизвикателства пред трудовия пазар в България в условията на кризата.

GLOBAL CRISIS AND THE CHALLENGES LABOUR MARKETS FACE**Abstract:**

We witness the further development of the global crisis and its consequent effect on labour markets. Some very serious consequences are apparent and they pose considerable challenges for the labour markets in individual countries and regions. As a result of this national governments have undertaken a series of measures to reduce the adverse effect of the crisis. This paper presents the major financial and fiscal package measures, which the countries hit by the crisis, have provided mainly through their national budgets. By using the Beveridge curve and the comparative evaluation by other main indicators we represent the effect the global crisis has had on the EU labour market. Special attention has been given to the main challenges the Bulgarian labour market faces in the financial crisis.